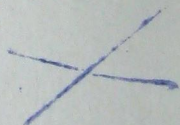

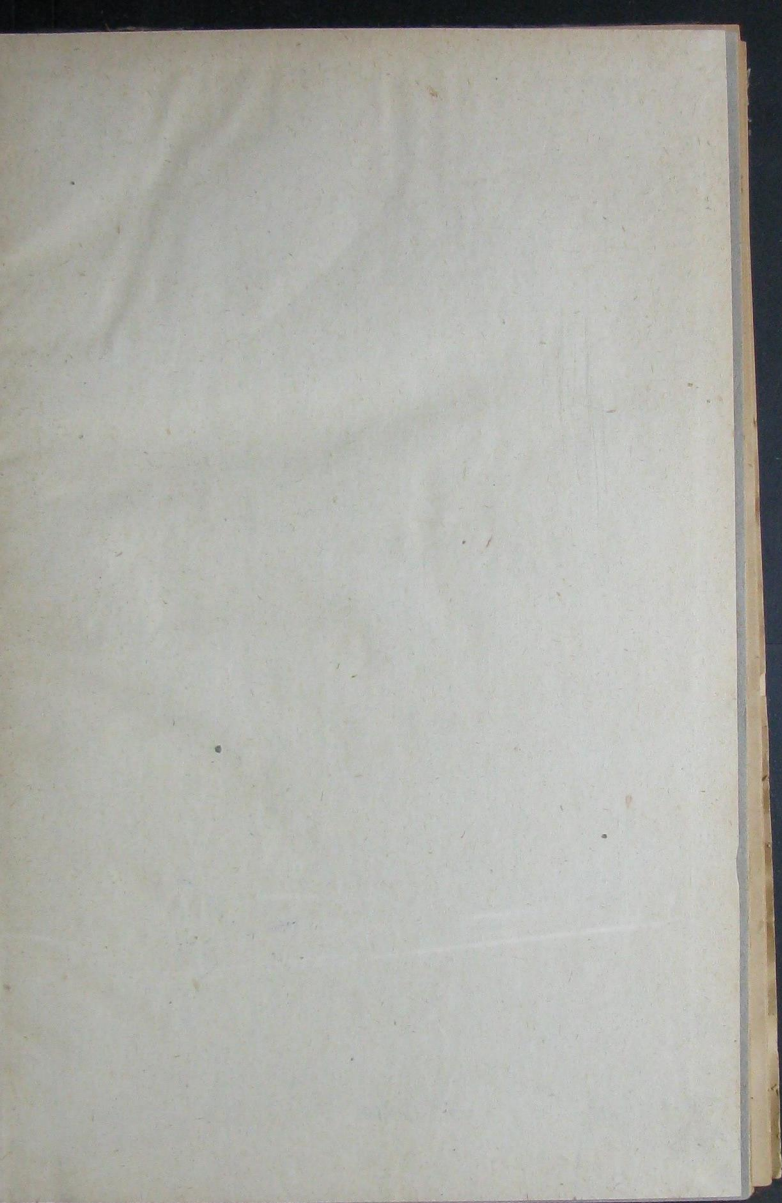
~~К. 5817.~~

П. 43759

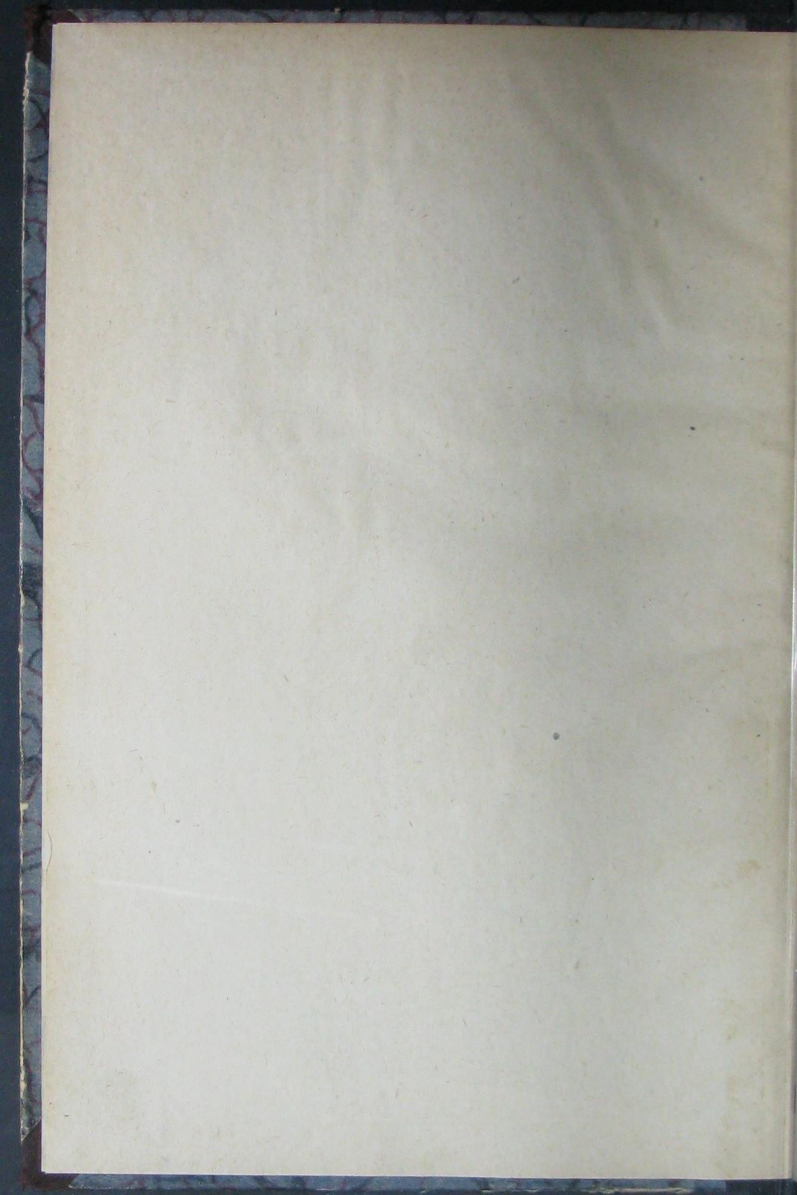
К. 8. 1928р.

Учен. зап. кн. х.

5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1928

N 5817

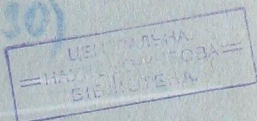
Поезії: Л. Гребінка, Т. Масенко,
В. Рунін, А. Турчинська, Я. Зай-
ферт, В. Незвал

Проза: М. Чернявський — Під
чорною корою. О. Ясний —
Рейд Мирона Гречки. Я. Гашек —
Солідне підприємство. В. Ван-
чура — Останній ведмідь на Шу-
маві. Р. Азарх — Григор'євича.

Статті: А. Лейтес — Аркадій
Любченко. І. Теліга — Пушкінська
тематика у Куліша. Ф. Вайс-
копф — Огляд чеської літера-
тури. Білокриницький — Юлі
Волькер. М. Ванек — Економічні
проблеми Чехословаччини. М. Ло-
зинський — Польсько-литовський
конфлікт. А. Абашив — Соціоло-
гія чи рефлексологія. В. Ванчен-
ко — Спогади українського лиць-
дія. Р. Гармиза — Франциско Гойя

1928
24/24

1016 (30)

N 8

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Приймається передплату на 1928 рік на великий громадсько-політичний і літературно-науковий місячник

„ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЙ

Редагують: В. Затонський (головн. редактор), В. Коряк, І. Кулик, М. Куліш, С. Пилипенко, М. Скрипник, П. Тичина, А. Хвиля, В. Юринець

Журнал виходить за найближчою участю: І. Айзенштока, Б. Антоєнко-Давидовича, акад. Д. Багалія, М. Бажана, О. Білецького, О. Бургардта, Ю. Будяка, Д. Бузька, К. Буровія, О. Влизька, С. Вітика, В. Вражливого, В. Гадзінського, О. Гермайзе, А. Головка, М. Горбаня, М. Грінченка, Г. Гринька, О. Громова, В. Десняка, І. Дніпровського, М. Долєнга, О. Донченка, О. Досвітнього, О. Дорошкевича, М. Драй-Хмари, К. Дубняка, Ю. Дубовика, Г. Епіка, Г. Єрофієва, Н. Забіли, Д. Загула, М. Зерова, П. Іванова, М. Івченка, М. Ірчана, М. Йогансена, Л. Кагановича, Я. Качури, Б. Коваленка, Г. Коляди, П. Козицького, Г. Коцюби, Г. Коваленка-Коломацького, О. Копиленка, Г. Косинки, С. Кравцова, О. Лана, Ів. Лє, А. Лейтеса, А. Любченка, Я. Мамонтова, М. Майського, Ю. Меженка, О. Мізеряницького, І. Микитенка, В. Мисика, А. Музички, Т. Осьмачки, А. Панова, П. Панча, Г. Петровського, В. Підмогильного, Л. Понтек, Є. Плужника, М. Плевако, В. Поліщука, Я. Полфіорова, М. Попова, М. Полоза, А. Річницького, М. Рильського, Н. Романович-Ткаченкової, Я. Савченка, І. Сенченка, М. Семенка, О. Синявського, М. Слабченка, Т. Слабченка, О. Слісаренка, В. Сосюри, Т. Степового, М. Сулими, Д. Тася, М. Терещенка, І. Ткачука, акад. Тутковського, П. Усенка, Д. Фельдмана, П. Филиповича, М. Філянського, Г. Хоткевича, П. Христюка, І. Цітовича, В. Чаплі, М. Чернявського, Л. Чернова, В. Чубаря, Ф. Шаковичського, А. Шамрая, І. Шевченка, Г. Шкурупія, А. Шмигельського, В. Яблуненка, М. Яворського, акад. Д. Яворницького, Б. Якубського, Ю. Яновського, В. Ярошенка та ин.

Редакція „Червоного Шляху“ залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.

Дрібні рукописи й вірші, не прийняті до друку, не зберігається, і з приводу їх редакція не листується.

Рукописи мусять бути надруковані на машинці й на одній сторінці аркуша.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ „ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“ № 9—10

(вересень—жовтень 1928 р.)

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

М. Чернявський — Під чорною корою (ківець). Т. Осьмачка — Данте. К. Сенік — На дачі. С. Бен — Радість. М. Сайко — На руднях „Марганець“. М. Понтковський — Голод. Ю. Зоря — Я молодий. К. Берковичі — Смерть Мурді, пер. О. Бургардта. А. Вяницький — По Імереті (з нотаток туриста).

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ВІДДІЛ.

І. Айзеншток — Іван Дніпровський. Літературний портрет. М. Осипів — Мова фейлетонів Остапа Вишні. М. Карпів — Добра Лесі Українки. В. Ілюченко — Гоголь в Ате-нах. О. Немировська — Проза сучасної Америки.

НАУКОВИЙ ВІДДІЛ.

Проф. О. Оглоблін — Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX—XX в.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВІДДІЛ.

Лозовий — Національне питання і кооперація на Україні. Пожарський — Робітнича кооперація в освітленні царської охоранки. С. Дзвінченко — Буковина й захоплення її Румунією.

МИСТЕЦЬКИЙ ВІДДІЛ.

С. Марголін — Анатолій Петрицький. Портрет. В. Ванченко — Спогади українського лицедія.

ХРОНИКА.

БІБЛІОГРАФІЯ.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№5817

№ 8

(65)

951

1016 (30)

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧЕБНА
БІБЛІОТЕКА

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА
173759

СЕРПЕНЬ

1928

59

41873

ЗМІСТ

	Стор.
Л. Гребінка.— Степ	5
М. Чернявський.— Під чорною короговою	6
Т. Масенко.— Комсомол та Овідій	36
" Вокзал	37
О. Ясний.— Рейд Мирона Гречки	38
В. Рунін.— Шляхом Будьонного	58
А. Турчинська.— Республіка	58
Я. Гашек.— Солідне підприємство	59
Я. Зайферт.— Старе бойовище	65
" Колискова	66
В. Ванчура.— Останній ведмідь на Шумаві	68
В. Незвал.— Елегія	71
Р. Азарх.— Григор'євщина	72
А. Лейтес.— Аркадій Любченко	91
І. Теліга.— Пушкінська тематика у Куліша	97
Ф. Вайскопф.— Огляд чеської літератури	111
Білокриницький.— Іжі Волькер	116
М. Ванек.— Економічні проблеми Чехо-Словаччини	122
Проф. М. Лозинський.— Польсько-литовський конфлікт	132
А. Абашів.— Соціологія чи рефлексологія	145
В. Ванченко.— Спогади українського лицедія	150
Р. Гармиза.— Франциско Гойя	163
Хровика	167
Бібліографія	189

27

Укр

Л. ГРЕБІНКА

СТЕП

З грудьми розхристаними в степ—
Назустріч вітрові й бажанням.
Прийми, Полтавщино, гостей
В обійми радісно-врожайні.

Ні, не гостей — своїх синів
Пусти блудити манівцями.
Сміється сонце з-понад нив,
Цілує палко і безтямно.

Ах, дай ступить на переліг,
Де плуг бадьоро скибу верне;
Лицем припасти до ріллі,
Що набухає ніжним зерном.

Піти у сутінь бездоріж,
Де вклякли ветхими хрестами
Навіки в землю повростали
Твої традиції старі.

І тільки деколи вони
Озвуться дзвоном похоронним.
Шугу! І смуток навісний
Ізнявся пилом, гайворонням.

Ланами щільно степ напнувся,
Зідха потужно і розлого.
В пориві зрушим цілину,
Нові топтатимем дороги!

Стрілки тужаво колос гнуть,
Плодами юними зросились.
Ах, степе, скибку хоч одну
Ти дай прихованої сили!

До тебе пристрасно простяг
Я руки, вмазані землею:
Щоб міг надхнути я життя
Шматочку первісного глею;

Шматочок пустить пагінці,
Стебло похилиться від плоду.
У цьому-бо — триумф природи,
У цьому — вища творча ціль.

Лютий 1928 р.

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

ПІД ЧОРНОЮ КОРОГВОЮ

(Продовження)

X

Коли другого дня над вечір під Підгаєвським заторохтіли колеса, і він їхав по знайомих вулицях по пристані, — він почував себе бадьорим і навіть веселим. Нарешті він вільний. Все старе залишилося позаду, там, на горі. Він неначе механічно вийшов з його.

Але такий настрій володів ним недовго і звичайна тяжка втома опанувала його, як тільки він приїхав на пристань.

В каюті дуло душно, і він вийшов на чардак.

Місяць золотим серпом високо стояв на чистому, ніжно-блакитному небі. Легка, як пух лебежий, хмарка спотиху пригорталась до його, і він проходив крізь її прозору тканину, як молодий бог, гордий, і неуважний. А ріка, широка-широка, тиха й блискуча, мов дзеркало, принадно поблискувала своїми глибинами і бралась млоу в далеких темних берегах.

На їй стояло безліч барж і пароплавів і на їх горіли вогні. І від кожного вогня, золотого, червоного й зеленого, у живому водяному дзеркалі відбивалась золота, червона й зелена смуга й тремтіла й ряботіла на плывучому водяному поверсі. Силуети суден м'яко вимальовувались проти лона річки і темної смуги берегів. Видно було навіть щогли на їх.

Підгаєвський стояв, схилившись на поручні, дивився й слухав.

Далеко й близько прозоро подзвонювали мелодійні дзвоники. Напружено гуділи гудки. Машина в недрах пароплава скоро-скоро лопотіла, і він від того злегка двигтів. Пасажири сиділи на чардаці й дивились на річку.

Знайомих не було нікого й це було Підгаєвському приємно. Згорі з пароплава він спокійно поглядав на пристань, на річку, вдихав у себе свіже вохке повітря й несвідомо прислухався до того, що творилось у його в душі.

Він боявся, що Люсі приїде на пристань.

Було соромно у тім признатися, але справа стояла так: він тікає від Люсі й боїться її.

Продзвонили втретє. Останні поцілунки й побажання, короткі вигуки й вітання, махання хустками й брилями, — все промайнуло перед Підгаєвським, немов на екрані кіно.

— Прибрать сходні...

— Єсть...

Підгаєвський глянув туди, де тягли сходні на пристань, і побачив Люсі. Вона тільки що прибігла з Еммою. Хотіла збігти на пароплав, але її не пустили. Вона стала на краю, з блискучими очима і розчиреним, як у витягнутої з води на сушу риби, ротом.

Вона побачила Підгаєвського.

— Ви йдете? — гукнула вона, тягнучись до його.

— Іду.

Серед гомону й крику їм важко було чути одне одного.

— Далеко?

Підгаєвський мовчки кивнув головою.

— На довго?...

— Не знаю... На довго...

— Куди саме?...

Він хвилину подумав, притулив руку до рота й кинув їй, уже віддаляючись од мосту:

— До брата... Прощайте...

Пароплав помалу одходив од пристані і Підгаєвському здавалось, що не він пливе, а від його поплив берег — з пристанню, людьми, лихтарями. Люди махали хустками, брилями й щось кричали, а лихтарі кинули від себе на воду між мостом і пароплавом золоті смуги й мов хотіли досягти ними до пароплава. Але він раз і вдруге ударив гвинтом по воді, й буруни збили й змішали ті смуги.

Пароплав повернувся, щоб іти за водою, і був далеко вже від берега. Підгаєвський перейшов на другий бік, шукаючи очима пристані, де тільки що стояв пароплав, і ледві знайшов її. Тепер було видно увесь берег з безліччю огнів, а на горі над ними світило лихтарями місто.

Жаль прощання стиснув серце Підгаєвського. Чи вернеться сюди він знов. Чи побаче ще оті огні. Чи побаче Люсі.

Він уявляв, як вона, ображена й зневажена, вернеться до дому.

Для чого.

Щоб знов і знов торгувати своїм тілом, убивати свою душу й клясти його.

Покинута... Тільки що збиралась, держучись за його, видряпатись із безодні, а він одштовхнув її. І вона сьогодні ж піде в той самий „Садо Тівол“, і ловитиме заласливих мужчин, і закликатиме до себе.

Огні відходили все далі й далі. Підгаєвському було важко дивитись на їх.

А може вона одійшла на край мосту, упала грудьми на причала, і дивлючись у слід за пароплавом, плаче. Плаче чистими сльозами, закоханої жінки... Плаче за тим, що любила його, „як брата“, що сподівалась зустріти в нім співчуття собі й опору...

Пароплав ішов між островами. Над водою стояли купи верб і спали очерети.

— Колись тут плавали слав'янські струги, грецькі триреми, турецькі галери й байдаки козачі, а тепер ось біжить пароплав, — подумав Підгаєвський, придивляючись до верб і силкуючись розгадати, про що вони думають.

Але друга думка зараз же спіймала його:

— Що тобі ті струги й галери... Ти, як мізерний страхополох, ховаєшся за їх, од дійсності. Там зосталась кинута жінчина. Вона проклинає тебе й плаче за тобою... Бо вона тебе любить. Єдина душа на всім світі... А ти покинув її...

На чардаці не було нікого. Підгаєвський стояв коло плетених з верховки поручнів, держався за їх руками й дивився на воду. І йому хотілось кинутись вниз, попасти головою під залізний плавник гвинта й виплисти на поверх бездиханим трупом. Труп гойдався б на хвилях, а пароплав пішов би далі й далі. Яке кому діло до того трупа...

Почувалась слабість у всьому тілі. Підгаєвський сів на лаву й заплющив очі. І знов побачив він бліде обличчя Люсі, її блискучі очі і рот, розчинений як у витягненої з води риби.

Він сидів і думав, самотній і байдужий до всього. Прочнувся вже в гирлях, коли пароплав тихо проходив каналом у лиман. Річка зосталась позаду і там, де з неї вийшов пароплав, стояли, немов на сторожі, два лихтарі — білий і червоний.

„Сторожі мого минуло“ — подумав Підгаєвський.

Огні помалу віддалялись і віддалялись, а навколо срібною площею розвернувся лиман.

Берігів не було видно.

Підгаєвський встав і пішов до каюти.

XI

Спав Підгаєвський мало й негарно. Бо в каюті було душно. Прокинувся рвонно й зараз же пішов на чардак.

Ранок був похмурий і море хвилювалось. Сіре, мов розведене сажено, воно безперестанно шуміло. І здавалось, що воно чимсь незадоволене і того ото супитьс'я й на щось нарікає.

В віддаленні жовтіла смуга берега. А впереді, куди прямував пароплав, у тумані вставали дими й неясно на горі визначалось місто.

Підгаєвський байдуже дивився на море, на берег і на місто, і все те здавалось йому нецікавим.

Через годину приїхали в порт. Там звідкілясь вибіг маленький і проворний, як хлопчисько, катерок, повернув пароплава задом наперед і потяг його, напружуючись і пихкаючи, до берега.

Присунулись до кам'яного набережжя.

— Трави!!

— Єсть!

Заскрипіли на коліщатах сходні й пасажири сунули на берег. А Підгаєвський стояв і думав: куди ж він власне їде?

— На село, до брата, — рішив він і велів забрати свої речі. Зійшов з пароплава й наказав везти до готелю.

І три дні він лежав у готелю, нікуди не виходив. Тільки читав газети. Хотілось спокою і він знайшов його. Ніхто тут у цілому великому місті не знав його, і він не знав нікого, і гарно було почувати себе зовсім окремо від життя, часом тільки прислухаючись до його згуків за стінами готелю і дізнаючись про те, що діється на світі, з газетного листа.

На четвертий день він вийшов.

Була неділя. Всі магазини було зачинено і місто мало якийсь незвичайний вигляд. Мов йому чого не вистачало.

Підгаєвський походив по чорних твердих плітках тротуарів, байдужими очима дивлючись на прохожих, і сів у вагоні трамваю. На душі було сонно й вулиця не цікавила його.

Дзигав, мов роздратований джміль, вагон, греміли колесами зустрічні екіпажі, виблискували золотом вивіски і мертвими очима дивились на світ магазини. Підгаєвський не виходив з вагона і проїхав на край міста. Там він збагнув, що близько повинно бути море, й пішов слід за людьми до його.

Дорога спускалась вниз і йти було легко, хоч стояла велика спека. Чоловіки, жінки й діти йшли з рушниками й пакунками, і Підгаєвський догадався, що вони йдуть купатись. Він пішов за ними.

Ще здалека, з гори, почув, як бухає у щось дерев'яне море. То бились, як він потім побачив, у дерев'яні купальні яснозелені хвилі, і бризки перловими водометами підіймались в гору й летіли — знов у море.

Підгаєвський минув купальні й пішов берегом далі. Там стояли човни. Рибалки з сім'ями сиділи коло їх під кручею. А далі, де в море виступали руді, немов глинясті, скелі, купався просто на вільному березі всякий люд.

Підгаєвський спинився, постояв і сів на кручі. Мужчини й жінки, старі й діти купались разом одні коло других. І всіх їх осявало сонце, і всім їм море співало свою вічну пісню, виходячи гривастими хвилями на берег і розсипаючись на жовтому піску дрібними перлами.

По мокрому, виглаженому хвилями піску ходили босоніж молоді жінки і підставляли їм свої білі ноги. І гарно було дивитись, як яка-небудь удано-сердита хвиля котилася до їх високих гребінцем, мов збираючись забризкати з ніг до голови, і замість того ласкаво цілувала ті білі ноженята і, задоволена з того, втихала й лагідно верталася до моря.

І ті жінки, і чоловіки, й діти — усі здавались Підгаєвському вродливими й щасливими, і заздрість, мов загнана в серце шпичка, щеміла в йому. Всі вони веселі, всі вони щасливі, тільки він один сидить маюрою на березі і його не радує ні сонце, ні море.

А внизу, під ногами у його, якась сім'я, викулавшись, розташувалась на килимчику й полуднує. Їдять яйця й ковбасу з огірками, і сам господар, якийся молодий, смаглий грек, блискучими очима дивиться на свою жінку й на чужих женщин, що роздягаються й одягаються коло його, й сміється.

А далі чоловіки й хлопці зайшли подальше в море, де саме більше постають і пінаються хвилі, і борються з ними. Хвилі збивають їх з ніг, перескочують через їх голови, або підкидають на собі вгору, а люде сміються, гребуть руками й ногами, стирають з обличчя солону воду і знов і знов ідуть проти хвилі.

— Ви отак... Ви отак... — гукає якийсь лисий дідок з сивою бородою і стає проти хвиль боком, виставивши проти їх лікоть.

Хвиля набігає і з розгону гупає його по боку. Він точиться, але вдержується на місці й радісно кричить:

— Бачите... Отак ставайте... Отак-о треба став...

Нова хвиля, більша, не дає йому договорити, набігає на його, збиває з ніг, і на гребні її якусь хвилину маячать руки й борода переможеного. Далі показується лисина і він виринає з води, і, мов морж, блимає здивованими очима:

— Збила... Не встояв...

Якась струнка, вродлива дівчина, підставивши по коліна хвилям свої ставні білі ноги, дивиться туди, де пручається лисий борець з хвилями, й сміється. Блищать на сонці її ноги й білі зуби, а коліна, стиснувши, піддержують одіж.

Підгаєвський спустився з кручі, вибрав собі місце й почав роздягатись. Він ніколи ще не купався в морі й боявся його. Але тепер, надивившись, як купаються другі, наважився й собі викупатись.

— Тут рівне дно? — спитав він у хлопців, що одягались уже.

— Рівне, тільки єсть каміння, — одповів один з їх з синіми, мов у мерця, губами.

— А вода холодна.

— Ні, нічого.

Підгаєвський, довгий і худий, несміливо пішов у море. На його йшли хвилі і він боявся їх.

Але не встиг зайти по коліна, як набігла велика хвиля й разом обдала його всього мутною шипучою водою. Він трохи не впав. У його сперло дихання.

— Нічого, нічого, йдьте далі, сюди,— кликав його якийсь чорнявий добродій.— То тільки з першого разу...

— Тут каміння.

— Нічого. Як тільки помічаєте, що стає глибше, то значить буде камінь, а там знов рівно. Ідьте сюди, сюди...

Підгаєвський пішов далі. Там був і лисий борець проти хвиль. Підгаєвський придивився до його і йому здалось, неначе він десь його бачив. Бачив іменно на якійсь картині Бьокліна... Тільки там він був у вінку, а тепер хвилі збили з його голови той вінок, і вона блищала на сонці мов гарно одшлихтований хвилями кремінь.

— Ви боком, боком ставайте проти їх... гукав він Підгаєвському.— Отак...

Підгаєвський став, як радив йому Бьоклінський дідок, і справді хвиля ударилась об його довге тіло і не звалила його. І було приємно приймати на себе вагу водяного горба і поринати в йому з головою, а потім зоставатись трохи на ній сухому.

Він освоївся тепер з морем і не боявся його. Весело йшов проти хвиль, борився з ними і поглядав туди, де все ще ходила й стояла на мокрому піску та босонога красуня (що він бачив її з кручі. І йому хотілось, щоб вона подивилась на його, як він купається, як плаває, як пурнає в килучу хвилю й виринає з неї. Вона дивилась і осміхалась), і він бачив тепер з води її білі ноги й зуби і струнку, мов з міді злиту, постать. Хотілось озватись до неї, вигукнути їй щось приємне й сміливе, сказати, яка вона вродлива й симпатична.

Але він не наслідився, повернувся й кинувся на хвилі в глиб моря. Він плавав і поринав у чистій, прозорій воді, а вона гойдала його, то дотикаючись до його ніг дном, то приймаючи з-під їх.

Звідтіля йому було видно берег вище кручі, і там скрізь виднілись купи людей. Горіли на сонці ясні убрання жінок і їх парасолі. А ще вище здіймалась друга височенна круча і над нею виднілись сади й верхи дач.

Підгаєвський згадав, що не так давно та круча обвалилась і кілька дач зсунулось у низ і зруйнувалось. І враз йому пригадалися знайомі вірші:

Гуделі ночью тополя,
В дремоте море бушевало —
Вдруг тяжело охнула земля:
Весь берег дрогнул от обвала!
Сегодня там стоят, глядят —
І ллоу, белей повілікой
На сонце зонтики блещят
Над бездною пеністой і дікой...

Але тепер ці вірші не робили на його такого, як тоді, вражіння. І не страшно було морю, і величезна рана землі вже немов загоїлась,— поросла травою й кущами. А люди, як мошкара, снували і на березі, і в воді, немов і море й земля їх однаково кохали й пестили.

І Підгаєвський подумав, що він дуже вузько раніш дивився на природу й життя, дуже велике місце одводив у їй людині в той час,

коли люди на землі не більше, як мошкара. І коли повинні загинути колись земля й море, хіба можна жалкувати за людьми.

— Попливімо далі. Попливімо далі—гукав до його Бюклінський дідок, поринаючи лисою головою у хвилях, мов ловлячи щось у їх руках.

Підгаєвському здалось, що він уганяється за веселими морськими нарядами, хапає їх за риб'ячі хвости й смється.

І він поплив за ними.

XII

Після купання в морі здалось, що вже в місті робити нічого, що в гостиниці сумно й душно і що треба їхати кудись далі.

І Підгаєвський зібрав свої речі й поїхав на вокзал.

Він поїде до брата. Більше нікуди.

Але коли він побачив неминучість цієї поїздки, йому стало немов страшно їхати туди, побачити брата, жити з ним. Вони ж зовсім протилежні натури. У їх тільки й є спільного—це батько й мати та прізвище. Навіть дитинство їх не єдило. Один—веселий, живий і шкودливий, а другий—„плакса“, млявий, відлюдько,—вони ніколи не були друзні.

Батько їх був дрібний чиновник, неврастеник і алкоголік. Сім'ю держала й виводила дітей в люди мати. Коли батька за п'яцтво було звільнено з посади, мати випрохала собі посаду сиділки у винній крамниці і на платню за свою працю удержувала всіх.

Життя було гірке й невеселе. Освіту Підгаєвський з братом добували на мідні гроші і завжди терпіли нестатки. Це виховувало в їх почуття образи до життя й конкуренції один до одного. Вони часто ворогували й спомин про це темнили дитячі спогади Підгаєвського.

Але робити було нічого. Він взяв білета і сів у вагон. І коли заторохтіли колеса і вагон покотився по рельсах геть од міста в вечірній степ, коли перед очима попливли поля й балки, шляхи й дороги, і потяг мчався мимо всього, ні над чим не зупиняючись, мов до якоїсь йому одному відомої мети, Підгаєвського оповив спокій. Він нісся з потягом і здавалося, що уже тим самим робив те, що треба, й душа його була спокійна.

Дивився в вікно й думав, що найбільше його горе в тім, що життя не захоплює його, що йому ні до чого стремитися, нічого добиватись, ні на що обернути свою енергію. Бо хоч невелика, а вона ж єсть у його й лежить як занесений пісками плودючий чорнозем.

Але може так і треба. Може загальна економіка духовних сил вимагає, щоб були такі запасні шари. Може тут єсть якийсь закон природи. А проти законів її іти неможна.

Але де далі думає Підгаєвський, тим більше упевнявся, що це все софістика, що нею можна довести все, чого хочеться.

А гола правда стоїть перед очима, як статуя, і в її кам'яній усмішці він ясно читає слова: „а все таки ти одрізаний клапоть і нема в т.б. органічного звязку з життям і не буде“.

Був один логічний вихід із становища: вичеркнути себе з списку живих. Про це нагадував револьвер що лежав у столі, про це ж яхидно натякала бритва... І про це саме зараз говорили колеса вагона: „неод мін-но... неод-мін-но...“

Але й на це Підгаєвський дивився однаково, як на занесений пісками шар чорнозему, й говорив сам собі: нехай лежить... поки що“...

Бо все ж таки хотілось жити. Душею й тілом. І душа й тіло боялись смерті, і страх смерті був найголовнішим стимулом до життя. В цьому соромно було признатись, але було так.

Минула ніч. Ранок був похмурий. Хмари затягли все небо, але скоро почав кропити дощ і вони непомітно розвіялись. Засміявся ясний, добре вмитий і чепурний день.

В обідню пору Підгаєвський приїхав на станцію, де йому треба було вставати. Станція була мала й безлюдна. На пероні маячив тільки начальник та стояв коло дзвоника сторож.

Підгаєвський озирнувся в один край, потім у другий і пішов у станційний будинок. Покинув там свої речі й вийшов шукати підводи.

Коло станції не було нікого.

Він так і думав. Але все таки стояв і поглядав у степ, сподіваючись, що покажеться звідтіля хтось.

І дійсно, далеко між хлібом замаячила дуга. Виявилось, що то їде якийсь дядько порожнем на станцію, сподіваючись взяти когось з неї.

Підгаєвський умовився з ним за ціну й поїхав.

Станція скоро одійшла й потопла у хлібах, а вони помалу їхали вузькою чорною дорогою поміж зеленого моря рослин і мовчали.

Підгаєвський дивився на хліба й по давніх спостереженнях дитинства вгадував деякий хліб. Жито пізнав зараз же, але молодого ячменю не міг одрізнити од пшениці, і йому було ніяково перед самим собою.

Він уважав себе народником, марив колись про життя на селі, на землі, як про щось гарне й бажане, але все життя прожив у місті. Гімназія, університет і потім банк. Кам'яні стіни, дерев'яна фарбована підлога й важка стеля. Все це стало його стихією, а оці чудові поля — чужі йому, оця безкрая просторинь — лякає його, степовий пекучий вітер турбує й дратує його.

Хотів забалакати до візника й не знав, як підступитись до його. Підбирав у голові фрази й вони здавались йому фальшивими. Та такими й справді були. І він примостився на незручному сидінні, згорбився й мовчки дивився на те, що наверхталось на очі.

У цих місцях він не бував, але вони здавались знайомими. Коли подумав, що за горою повинна бути долина, а по ній бігти річка, з купами верб, а може й хатами, то й справді так було: текла річка, а коло броду стояв хутір з водяним млином і вербами. Це здивувало Підгаєвського.

Потім знов їхали на гору і знов пливли по зеленому морю. Далеко-далеко чорною хмарою темнів ліс.

— Оце спустимось униз і буде Ряснівка. Вам до кого? — спитався несподівано візник.

— До Підгаєвського.

— Ага, добре ..

Підгаєвський думав, що зав'яжеться розмова, але дядько знов замовк.

Показалось розкидане над річкою село. Це й була Ряснівка.

При зустрічі брати були здивовані й схвилювані. Так давно не бачились і так дуже кожен з їх змінився.

— Ні, й який же ти став... довгий та худий... Їй богу, коли б де побачив, то не пізнав би тебе, — говорив хазяїн, ведучи гостя в

хату.— Палажко, Палажко... Візьми пакунки,— гукав він на ганку й зупинився, щоб подивитись, як вона виконає наказ.

Брати стояли вряд і ніхто б не сказав, що то брати. Молодший, Харитон, був високий і довгоший, з несміливими рухами й сумними карими очима, а старший, Василь, досягав йому ледве до плечей, але був кремезний, рухливий, і на його червоному засмаженому обличчі світилися ясні й енергійні блакитні очі. Був він рудуватий, кучерявий і якийсь весело-розгонистий в той час, як Харитон мав волосся темне, підстрижену клинком попелясту, якусь немов полинялу, борідку й виглядав, мов засушений стручок редьки.

— Так як же це ти надумав приїхати до мене... — говорив Василь. — От ніяк не сподівався... Га... За це молодчина.

Він обвив рукою брата і злегка пригорнув до себе, назираючи за Палажкою й підводою, що поїхала з двору.

— Дивись, у воротах не зачепись,— гукнув він і зараз же додав братові: — А мені якось оце жінка казала: „так я не бачила твого брата, та мабуть й не побачу“. Аж і побаче. Що ж ми тут стоїмо, ходім до хати. Зараз і Васса прийде. Вона в саду, порпається коло городини. Палажко, гукни пані.

Горниці, що до їх увійшли брати, були зовсім сільські й нічим не нагадували міської обстановки. В залі стояли коло стін прості, сільської роботи, стільці в білих покрівцях, а коло головної стіни красувався величезний „диван“, засланий плахтою. Два столики й чийсь портрети в рямцях — на стінах і столиках — ось і все.

Брати сіли на „диван“ і не знали з чого почати розмову. В-останнє бачились вони тому більше десятка літ. Життєві шляхи їх ішли зовсім нарізно. Харитон скінчив університет, а Василь Петрово-Розумівську академію, служив потім за управителя, одружився з заможною панною й купив собі у власність клापоть землі. Зарився в неї, мов кріт, і жив тільки з прибутків з неї.

— Так оце ти приїхав... Гарно зробив, гарно,— повторяв він, дивлячись на брата.

— Бачиш, був у Одесі... Думаю: поїду, подивлюсь, як він там живе. Де ж твоя сім'я, діти. Скільки їх...

В очах Василя пробігла тінь.

— Жінка в саду, зараз прийде... А дітей — дітей у мене зосталось мало. Тільки одна дочка, а інші троє помирали.

Вони мовчали.

— Ну, розкажи про себе,— мов одриваючись од якоїсь думки, обернувся знов господар до гостя. — Як живеш, як ся маєш. А ось зараз і Васса прийде. Ти що-небудь їв?

— Ні, ще не обідав.

— Так, як же так. Ми вже пообідали. Палажко...

Але замість Палажки в кімнату увійшла господиня, Васса Петрівна.

— А, ось і ти — зіскочив з місця Василь — Познайомтесь. Це мій брат, Харитон, Тоня... А це моя дружина, Васса.

Васса Петрівна, моложава, смугловида жінка, з чорними, як в циганки, очима, підійшла до гостя легкою, простою ходою й подала йому тільки-що вимиту, ще вохку, руку.

— Дуже рада вас бачити. Ми й не так далеко живемо, а ніколи не бачимось. Ви мабуть стомились з дороги, хочете їсти, відпочити,—

питала вона, дивлячись смоляними проміннями очей просто в вічі гостеві.— Ходіте до Ідальні, попоїсте, а потім можна й спочити.

Як тільки вона увійшла й заговорила, Підгаєвському здалось, що вони вже давно з нею знайомі, далеко раніше, ніж з братом, і більш, ніж з ним приятелі. Немов якась тепла, ласкава хвиля обхопила його, й він встав і пішов за нею.

Ідальня була невеличка й убога. Вікно з неї виходило в сад. Там бігала босоніж дівчинка років сьоми. Немов пурхав на сонці білий метелик.

— Марусю, Мару-сю,— гукнула їй Васса Петрівна. А йди сюди. Дівчина, така ж чорноока, як і мати, вбігла в хату і познайомилась з дядьком.

— Оце, Тоню, і вся моя сім'я,— сказав Василь.— Як же ти живеш. Ти ще нічого не сказав про себе. Про твою сім'ю...

— Та й нічого говорити,— сказав з усмішкою той.— Ти зараз бачиш усю мою сім'ю...

— Як. Ти овдовів?

— Подібне до того,— сказав Харитон, глянувши на Марусю, й потупив очі в тарілку.

— Та-ак...

Васса Петрівна дивилась на його нерухожими очима.

— Як же так?

— Та так... Живу сам.

Василь похитнув головою.

— А діти в тебе єсть?

— Не було.

І знов усім стало ніяково.

— Марусю, ти б побігла в садок, назбирала полуниць,— сказала Васса Петрівна дочці.— Почастуй дядю.

Дівчина побігла в сад, а батьки й гість осталися в хаті. Розмовляли й розпитувались.

Васса Петрівна дивилась на гостя своїми великими очима і їй хотілось сказати йому: „а я, тільки побачила, то пізнала, що в тебе якась драма в душі, й що тут не без жінки“. Але не сказала нічого. Тільки немов якась чутлива струна протяглась між ними.

Вони обоє почули її.

XIII

З розмови Підгаєвський довідався, що він не сам буде гостювати у брата, що за кілька день перед ним на хутір приїхало ще два гості. Одного з їх Підгаєвський знав і, коли почув, що він на хуторі, йому стало неприємно. Це ж якийся псих. Що може бути спільного у Василя з Подобою. Соціал-демократ, або щось до того подібне— так Підгаєвський звик уявляти собі брата— і одвертий чорносотенець, навіть може член „союзу руського народа“. Це ж якесь непорозуміння.

Він пригадував „дні свобод“, вибори до першої Державної думи і перед ним живо вимальовувалась постать Подоби. Народ силоміць ломиться в народній дім подавати свої голоси Коло дому йде кипуча агітація партій. А Подоба, худий і захарчований, довговолосий, довгоносий, з бородою старовіра, в рудій смушевій шапці, стоїть перед дверима дому, держить під пахвою політурки з чорносотенними листками й вигукує прізвиська чорносотенних кандидатів. Хтось штовхнув його і гнав геть од дверей, а він, кволий, як курча, але сп'янілий від захвату й образи, захитався на ногах і з театральними рухами гукав:

— Не піду нікуди. Руський народ поставив мене тут на сторожі і ви можете перейти тільки через мій труп...

Було смішно й жалко старого божевільного. І ось тепер Підгаєвському довелося знов зустрітись з ним і вже не на вулиці, а в господі брата.

— Вони з Якименком, родичем Вассиним, збирають гербарій, — сказав Василь, коли Підгаєвський пообідав і сидів з ним і Вассою Петрівною знов у вітальні.

— Давно він у тебе?

— А вже мабуть з тиждень. Оригінал. Ти його знаєш.

— Трохи знаю, — одказав Підгаєвський з неохотою.

— Ні, ти познайомся з ним поближче. Цікаво.

І він розказав братові про Подобу, що знав сам.

Бувший народний вчитель, обважений, як бджола медом, великою сім'єю, він давно вже не має собі постійного місця й заробітку. Сім'я жила на хлібах у одного дуже заможного пана, а сам він мандрував з місця на місце без певної мети. Часом, коли мав доручення від кого, збирав як тепер гербарій, або колекції усяких кузьок та метеликів; збирав фольклорні матеріали, або розвозив чорносотенні листи. Шукав по балках руд і перший колись, ще до Поля, знайшов, принаймні він сам так говорив і думав, великі рудні гнізда коло Кривого Рогу.

— Як не як, а цікава людина, — говорив Василь. — Ми з ним тут уже кілька днів ведемо словесне ротоборство. Ось послухаєш.

— Які ж у вас теми? — іронічно спитав Підгаєвський.

Він дивувався, про що можна сперечатись з Подобою, і як можна вести дискусію з таким фанатиком і фантастиком, яким він уявляв його собі.

— Чого ти смієшся? Теми у нас бувають всякі. Зачіпаємо питання: наукові, політичні і всякі інші, які трапляються, — одмовив Василь, те ж усміхаючись. — Ось нехай тобі Васса скаже.

Васса Петрівна перевела на Підгаєвського очі й осміхнулась:

— Тут, як піднімуть суперечку, то хоч святих винось. А ще як Петро приїхав, так уже хоч з дому тікай. Василь і хазяйство покинув та все з ними змагається.

— Яке тепер хазяйство. Тепер хазяйнує сама природа, а ми тільки дивимось, як вона порається. Ось підійде косовиця, тоді інша річ. Тоді вже не до розмов. Тепер так залюбки пробалакаєш пів дня з свіжою людиною. Ми вже одно одному — він кивнув на жінку — надобридли.

— Хіба.

— Авжеж. П'ятнадцять літ, як поженились.

Над вечір прийшли з лісу Подоба з Якименком. Якименко був студент. Доводився він якимсь родичем Вассі Петрівні. Зараз він чомусь кинув університет, не скінчивши його.

Винесли в сад великий стіл і в холодильник сіли пити чай.

— Сьогодні ми з Петром Пилиповичем достойні нагороди, — сказав Подоба, прижмурюючи очі, від чого коло їх, мов у старої баби, збіглося безліч зморшок. — Знайшли одну рослинку, що її би то, як кажуть наші вчені, тут і не повинно бути.

Подоба був очевидно дуже задоволений.

— Яку ж це саме? — спитав Василь.

— А так звану...

— А хіба нам не все одно, чи існує вона у нас, чи ні? Однаково, як попаде її скотина, то з'їсть, як просту лободу.

— З'їсти то може з'їсть, а для науки важливо виявити флору кожної місцевости. Ця рослина трапляється тільки на Поділлі та в Херсонщині коло Акмечету. Потім на Кавказі, в Сербії, Румунії. А тут би їй неначе й не місце.

— А по моему у вашій знахідці ніякої важливости немає.

Ну не все одно, яка трава росте у нас, або там десь. Аби було її багато, щоб вистачало для хазяйства даної місцевости.

— Бачите,—добродушно засміявся Подоба,—ви знов звертаєте на свою економіку.

— У його скрізь економіка, тільки ніколи немає економії,—сказала, сміючись, Васса Петрівна.

— Як так,—підскаочив з місця Василь.—Хіба вже мій хутір і хазяйство не мої, продані кому!

Всі разом засміялись.

— Не продані, а будуть продані.

— Ну, це ми ще побачимо. Я тебе раніш продам, ніж хутір.

— Кому,—запитувала Васса Петрівна, жартівливо обводячи гостей поглядом.

— Кому?—А хоч би й Вавилі Захаровичу,—кивнув Василь на Подобу.

Вдруге розлігся веселий сміх.

— І купив би, та купила нема.

— Тільки за тим і діло стало.

— А то ж...

— А мене б, чи я згодна, й не спитали б.

— Авжеж. Раз власник продає,—купуй. Не крадена ж річ.

Знов усі засміялись. Розмова снувалась вільно й не держалась певних меж. Більше всіх говорив Василь. Підгаєвський приглядався до брата й не вірив, що то брат його, що одна мати родила їх і виходувала: така далека була одна від другої здача їх.

— А знаєте, Вавиле Захаровичу, ось ви й помилились: іменно Васса „крадена річ“.

— Неправда, неправда, не слухайте його,—крикнула, сміючись, Васса Петрівна.

— Так що ж, ти мене брехуном робиш...—з робленою образою, театральньо випроставшись на стільці, сказав Василь.

— Не вірте йому, неправда—гукнула знов Васса Петрівна, зглянувшись з Підгаєцьким.

— От же правда. Слухайте.

— Не слухайте.

— Слухайте.

— Не слухайте...

Якименко вхопився за живіт і почервонів од сміху:

— Ку-ку. Ку-ку. Як дві зозулі... Ха-ха-ха...

— Еге, як дві зозулі, сивесенькі. Бачите, коли во время оно зустрілись ми й були уявлені одно одним, то їхні папінька не хотіли видавати їх за мене. „Плебей“,—кажуть. Ну, я й умкнув їх благородіє звичаєм предків наших.

— І неправда. Нічого того не було. Просто одружились, як всі люди. Тільки правда, що тато попервах не хотіли видавати мене за його.

- Виходе, що й продаватъ немсжна.
— Авжеж. А от його — візьміть: я даром оддам.
— Оце так.

Смеркало. Самовар стиха шумів на столі. У загороді коло саду доїли корів і було чути, як молоко дзвонило в дійниці. На селі з громадської отари вилучали в двори овець і многоголосий рев стояв над селом. Брехали собаки. Молодий жіночий голос вигукував за садом якесь одно те саме слово, клинучи когось.

Підгаєвський сидів і прислухався. Всі ті згуки села здавались йому якоюсь фантастичною мелодією й нагадували далекі часи життя номадів.

— Аря Аря Аря — гукав за садом голос і здавалось, що то б'є десь у степу перепел.

— Це Веклина свиня знов кудись зайшла, — сказала Васса Петрівна. — Вам дивно, мабуть, чути оцю нашу музику, — сказала вона Підгаєвському, помітивши, як він прислухається до голоса Векли.

— Еге, це нагадує мені щось дуже стародавнє. І я зараз оце сию з вами, мов вернувшись з далекої подорожі.

Васса Петрівна не зрозуміла його.

— Ви втомились з дороги. Може б одпочили?

Підгаєвський подякував. Ні, нічого. Він буде сидіти з ними.

Може він хоче пареного молока?

Ні, спасибі. Йому нічого не треба. Йому так гарно сидіти, дивитись і слухати. Як Василь уже зараз починає нагадувати небіжчика батька. А мине ще десяток літ, і він буде копією його: та сама натура, той само характер.

А він сам не похорий на батька?

Ні, в його материна натура.

— Ви музикант? Граєте на якомусь струменті?

— Ні, на жаль, не граю. А мати грала й любила музику. І я люблю, тільки — слухати.

— А мені, як тільки побачила вас, здалось, що ви повинні бути музичальною натурою. Щось у вас єсть таке...

XIV

Другого дня Підгаєвський прокинувся не рано. Коли вийшов у садок до чаю, там уже давно йшла баталія.

— Ні, не поглінете — гукав Василь і стукав кулаком по столу. Ні, не поглінете, Вавиле Захаровичу... Вибачте: подавитесь... Хоч пелька у вас, ого, яка.

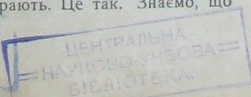
— Васю — угамовувала чоловіка Васса Петрівна, але він не звертав на неї уваги.

— Ось послухай, Тосю, яку ересь тут пускає Вавило Захарович — звернувся він, побачивши брата. — Каже, що літ через сто, а то й п'ятдесят, од України й сліду не зостанеться, їх степенства з папкою всю чисто з'їдять. Як тобі це подобається?

Подоба зібрав коло очей свої баб'ячі зморшки, так що його великі оченята зовсім сховались в їх, і, посміхаючись, погладив рукою своє довге волосся:

— Нічого не вдієте, — сказав він. — Такий закон історії.

— Якої це історії? — спалахнув знов Василь і розвів руками. — Який закон? Ми знаємо, що народи вимирають. Це так. Знаємо, що

невелике плем'я, яке живе серед другої народности, може через тисячі літ асимілюватись з нею. Але асимілювати народ в тридцять мільйонів,— це вже вибачте: поперхнетеся!

Силишки не вистаче!

— Асимілює не фізична сила, не „пелька“, як ви кажете, а культура. Вища культура поглине нижчу. Я не сперечаюсь: ви збережете може свій антропологічний тип, свої фізичні особливості, але душа то у вас буде неукраїнська, а руська.

— Ви хочете сказати— великоруська?

— Нехай буде й так!

— Цього ніколи не буде! Я припускаю, що й зараз і у нас, і у москалів, і у білорусів душа руська. Розумію, що у всіх у нас єсть в душах созвучні, суголосні, струни, які й творять з нас те, що ми розуміємо під словом „руський нарід“, але решта психічної організації у нас у кожного власна й вона буде власністю й надалі. Річ може бути тільки про політику, гегемонію. Ну що ж, тут ми повинні сказати, що зараз вона у москалів. Не у вас, бо я вас справжнім москалем не вважаю,— засміявся Василь.— Який ви москаль, коли по-російському й балакати добре не вмієте.

— Те дарма, а душа у мене великоруська,— сказав посміхаючись Подоба.

— Союзно-руська— ви хочете сказати? завважив Підгаєвський. Подоба разом обернувся до його й глянув на його, мов побачив уперше.

— Нехай буде й союзно-руська,— уперто сказав він і огники забігали у його знічках,— а все таки ми вас поглинемо!

— Це ж уже як: на небесі написано, чи тільки у вас в союзі?— піддражнив Підгаєвський.

— Як хочете, розумійте, а буде так, як я кажу,— сказав Подоба, стримуючи своє роздратування і роблено-добродушно посміхаючись.

— Ну, то ви ще не такі страшні. З вами ми упораємось. Скільки вас там єсть? Десятка зо два набереться?— засміявся Василь.— А що до „судеб народів“, то теж не дуже боїмось. Навпаки— думаємо, що треба москалям більше вважати на нас, то більше й їм буде користи з того.

— Вони знають, що роблять.

— Знати то знають, та тяжко помиляються. Самі ж кажуть: „на-сильно люб не будеш“, а хочуть силоміць з'єднати нас з собою. Мільйони людей хочать обернути в якихся Іванів безтямних, щоб сказати їм: „хрестіться лівою ногою“— і хрестились, „їжте соломую“— і їм, „дякуйте нам за науку нашу“— і дякували. Спасибі за таку науку.

— Ніхто вас не силуватиме хреститись ногою. Вся сила в ідеї: єдина неділима Росія. А ви дивитись, як би ідею цю дискредитувати, а Росію поділити на клапті.

— Господи, та хто ж її ділить? Та хто ж з українців думає тікати з неї, коли Росія буде нам і всім народам справжньою єдиною неділимою отчиною? А коли вона буде єдиною неділимою тюрмою, що вам здається ідеалом і до чого ви простуете, то, видима річ, всі будуть хотіти утікти з неї. Бо кожен хоче бути громадянином, а не арештантом...

— А, я знаю: вам хочеться автономії!..

— Хочеться. Автономія гарна річ, усі культурні краї мають її. Але автономія— не єдина форма достойного для культурних людей життя. Поки що можна б і без неї обійтись, коли ви так її боїтесь.

Зараз чого бракує в нашому житті? Самоповаги — в центрі бо там не певні самі в собі, в своїй моральній силі. А з нашого боку теж немає поваги до того центру. Бо не можна ж поважати ту руку, яка вас тягне до себе за волосся... Не можна бути прихильником системи нацистства. Згадайте: нам письма святого не можна було почути на мові матерів і батьків наших. Хіба це не образа? Хіба це не знущання?.. А за для чого це все робиться? Щоб утворити ілюзію, що москаль, українець і білорус, то єдиний нарід, і того народа вистачить, щоб держати в лабетах иншу инородницьку масу, а самих москалів не вистачить. Благородна мета. Для неї можна все зробити.

— Еге, іменно благородно — сказав Подоба. — Бо ніхто не думає й не дбає про Росію, окрім великоросів.

— Хто це вам сказав?

— Історія сказала. Ось і зараз — говоримо ми про дурниці...

— Невже для вас взаємовідносини великоросів, українців і білорусів дурниця? — перебив Василь.

— Дайте мені договорить... І зараз ми говоримо про дурниці, ведемо зайві суперечки в той час, коли насуваються такі події, що як уявити собі, що може бути, то мороз по шкірі піде. Ви ж читаете газети? Що означають Сараєвські події? Чим пахне приїзд до нас Пуанкаре?.. Чого він поїхав до Швеції? Не знаю, як ви, а я чую, що наближається час, коли будуть вирішуватись не наші домашні суперечки, а доля держав і народів Європи. І в першу голову — доля слав'ян і німців, або ми, або вони...

— Війни не буде, — сказав Василь. — Було б безумством почати її при рівних силах.

— А хіба ви думаєте, що Вільгельм не безумний?..

— Ні. То він тільки для форсу так високо закручує вуси, а в йому сидить найсправжній німець — бухгалтер. На війну зараз він не зважиться.

— Ну, це ще хто його знає. Думали, що й Бісмарка він не скине, а скинув же?

Василь і Подоба ще довго сперечались, чи буде війна, чи ні, і кожен з їх зостався при своїх думках. Підгаєвський і Якименко більше слухали, тільки инколи вступаючи в розмову.

Нарешті Подоба піднявся з-за столу.

— Ну, підемо, — сказав він, звертаючись до Якименка, — „до ясу“. Вони зібрались і пішли.

Василь і Тось теж посиділи який час в саду й пішли селом у поле.

Був буденний день, але на селі чулись веселі розмови й співи.

— Що це таке? — спитав Тось.

— А це йде „землеустрій“, — відповів Василь.

— Як так?

— А так: люде пропивають свої наділи, а Обдулка й Трубач робляться поміщиками. От через це й веселиться наше село. Бачиш, люде думали спродати свої наділи і мандрувати в Тургайський край, чи там ще куди. Треба було ще ранньою весною рушати, так земський не пустив, — не було прохідних посвідчень, так ось вони як зостались, та сидять і досі. І вже нікуди не підуть.

— Чого ж вони веселяться так?

— А що ж їм робити? Зараз веселяться, а потім плакати будуть, як проп'ють усі гроші. А п'ють вони ще з осені. Попервах поїли їх

Обдулка та Трубач, поки земель не скупили, а тепер уже на свій кошт п'ють, а ті нових дурнів споюють. Ось будемо далі йти, побачиш.

І справді, скоро ж вони підійшли до хати, що стояла на розі двох вулиць. Великий двір коло неї був розгорожений і на йому, опріч хати, стояв тільки невеличкий напів розібраний хлівець, а серед двору сиділа купа людей — чоловіки й жінки. Хоч було ще рано, але вони вже були на підпитку.

Тось був спинився подивитись на їх, але Василь повів його далі.

— Гидко й важко дивитись. Були люде, як люде. Так - сяк жили собі, а тепер що буде з іми?

Василь здвигнув плечима.

— Ти ж, здається, прихильник пролетаризації? — сказав Тось — Це ж буде сільський пролетаріят, основа майбутньої культури.

— А я думаю, що ото купчаться нові гайдамаки. Ото влада й пани самі собі згрібають на голову вугілля.

Вони йшли по селу: один — невисокого зросту й огрядний, а другий — довгий, як шпичка, й сухий. Василя на селі всі знали, а на Тосю діти дивились, як на якесь диво. Якийся білоголовий замуранний хлопчик довго оглядав його з тину й, коли брати одійшли далі, злісно гукнув:

— Пан... Пан... Дратий жупан...

Тось озирнувся. З-за тину виднілась тільки біла чуприна.

Вийшли за селитьби й пішли вигоном понад селом. Ішли мовчки й думали про село, про його будучину. І обом здавалось, що село то тяжко хворий, а нетямущі лікарі, боючись ясно сказати, на яку хворобу він нездужає, понаставили йому гірчишників та п'явок, — отих Обдулок та Трубачів — і задоволені, що вся думка хворого поки-що звернена на ті гірчишники та п'явки. Уже під гірчишниками пухирі поналивались і хворий може зірвати їх з своєю шкурою й додати собі нових ран. Але їм про те мало горя: аби зараз не турбувався він своєю давньою хворобою...

XV

Минуло три дні, як Підгаєвський гостював у брата. Стояли повні тепла й світу, безтурботні дні. Наливався хліб і жита почали колосіть. Поля були повні тихої поезії опліднення, а Підгаєвського знов почав обгортати сум. Невідомо відкіля підходив він до його і мучив холодом відчуження й важкими спогадами про минуле.

Ах те минуле. Коли б можна було його забути, коли б сила була видихати з грудей вагу, яка давила їх, він би почував себе зовсім иншим.

Ці ясні, безтурботні дні, цей принадний гомін саду, шовково-барвисте хвилювання нив і синя далечінь степу, — усе нагадувало ті дні, коли він жив иншим життям, коли він — був щасливий. Такий щасливий, що боявся свого щастя. Боявся думати про його, щоб не злякати його, як полохливу пташку.

Так само, в червні і в степу, буйним цвітом розцвіло його перше й єдине кохання. Валерії було всього сімнадцять літ, і вона схожа була на пуп'янок жовтозолотої троянди, що ще не розвинувся, але обіцяє стати прекрасною квіткою. Як і де вони зішлись і познайомились, це якось щезло, забулось. Що вони говорили, теж зосталося в тих днях. Але він ніс з собою образ любові дівчини і один-єдиний

вечір, коли сонце спускалось, щоб потонути в морі степових трав, а вони йшли, держучись за руки, по горі слід за ним. Шелестіла під ногами трава і кланялись прості, так знайомі їм, квітки, — якийсь деревій, гвоздичок та полинь, — і запорошували краї одежі їх і взуття пахучим своїм пилом. Мов благословляли їх на життя, кохання й продовження роду, на те, до чого прямує все живе й здатне до життя, в чому криється велика нерозгадана тайна природи.

Вони йшли мовчки, йшли за сонцем, і одежа їх, і вони самі були пройняті вільним повітрям і пахощами степу, і серця їх тремтіли од присутності чогось їм невідомого, але того, що неодмінно повинно статись і поновити собою їх життя.

Вони йшли, і коли сонце саме спускалося за обрій, спинились і подивились одне одному прямо в душу і побачили, що люблять одне одного.

Невже ж той час, та хвилина, тільки в його душі, тільки в його спомині врізались непорушними рисами, вилились в незабутній образ, а вона забула їх?

Це питання мучило Підгаєвського. Але він все знов і знов вертався до його й не міг його вирішити.

Увечері Васса Петрівна сіла за піаніно і з-під її пальців попливли такі ж, як і вона, ласкаві й лагідні згуки. Деякі п'єси були знайомі Підгаєвському: їх грала колись Валерія. Він слухав і до його злітались спогади: їх оживали почуття давно пережитого. І шепотіли вони йому неясні, пекуче-солодкі слова. Кликали кудись, манили...

Коли Васса Петрівна розгорнула новий зшиток і заграла першу арію Трубадура: „Як сумно жить сиротині“, ця знайома мелодія, що її так любила Валерія, болюче ударила його в серце і він, щоб не заплакати, вийшов у сад.

Там він ходив у самотині і слухав гру Васси Петрівни, і думав про те, що світ такий малий, тісний і одноманітний, що людині нікуди тікати від своїх спогадів, од себе, і що немає забуття тому, чим поранено душу.

Після вечері він знов пішов у сад. Там блукав Якименко й вони почали ходити вдвох. Ходили і більше мовчали. Обидва були взагалі мовчуші.

— Ви слухали гру Васси Петрівни. Як вона вам подобається? — спитав Якименко.

— Вона добре грає те, що гаразд знає, і що, очевидно, подобається їй.

— А я не люблю музики.

— Чого?

— Так.

Якименко подумав і додав:

— Вона дратує мене. Як і деяких собак...

— Що ви? — усміхнувся Підгаєвський несподіваному порівнянню.

— Чого ви смієтесь? Це правда. Хіба ви не знаєте, що деякі собаки не можуть слухати музики й починають вити? Вона муче їх. Так вона муче й мене. Я не знаю, як і чим, але вона неприємно впливає на мої нерви.

— А я, навпаки, люблю її.

— На мене вона впливає так само, як теперішнє життя наше: всі турбуються, всі дратуються, ждуть чогось і нічого певного не діждуться. І гірше всього те, що ніхто не знає, відкіля те гарне може прийти й як до його досягнутись.

Підгаєвський мовчав. Ці думки Якименкові були й його власними думками і він не любив їх, бо вони мучили його.

— І невже не прийде? Тоді не варто і на світі жити...

І це не було новиною для Підгаєвського.

Він теж промовчав.

В хаті почали гасить огні.

— Бачите,— зітхнувши сказав він,— в житті громадському й особистому, отак як і в господі, в якусь добу засвідчуються огні, горять деякий час і потім гаснуть.

Василь вийшов з хати й гукнув братові, що час лягати.

— Я ще побуду на дворі,— одгукнувся Тось.

— Як хочеш. А я пірнаю в Лету.

— Щасливо.

Василь пішов.

— Пірнаю в Лету... Як це просто ви сказали про огні... А знаєте, мені ваша думка вподобалась. Все це — і огні, і Лета — правда. Тими вогнями ми живемо, а погаснуть вони, нам не стає чим жити. Тоді зостається Лета... Ви не чули моїх останніх віршів?

— А хіба ви пишете їх? — спитав Підгаєвський.

— А чому ж?... Вірші може писати кожен, хто взагалі може писати.

— Але для цього повинен бути хист.

— Пусте. Потрібна тільки деяка вмілість.

Ось слухайте. Хочете?

— Читайте.

Якименко спинився. Став і Підгаєвський.

— Ось вони:

НЕМИНУЧЕ

Геній ти, чи просто воша,
Те для смерті все одно,—
Жде й тебе й її калоша:
Сядеш в неї і на дно
Поплинеш мутної Лети...
І ніхто не скаже — де ти,
Єсть ти, чи тебе нема:
Вкриває все одвічна тьма...

Якименко безнадійно махнув рукою.

— Ось я й кажу, що мені подобалась ваша думка про огні. Бо вони утворюють якусь ілюзію. Коли вони горять, здається, що єсть якась мета того горіння, мета життя, а погаснуть,— побачити, що нічого немає. А вона ж повинна бути.

— А може й ні.

— Як так?

— А так. Хіба можна шукати мету життя, мету, як ви кажете, отого горіння, або, інакше кажучи, змисл його, знаючи, що не ми запалили огні, що не ми утворили життя, а що воно подаровано нам природою. Коли ми самі що-небудь свідомо творимо, то ми маємо два моменти: задумав — зробив. Мета і здійснення. Ми знаємо, що й для чого робимо. Але хіба можна з цією міркою підходити до життя?

Хіба можна питати статую, нащо вона існує? Різець художника утворив її й вона існує. І вона не повинна ні в тому, що існує, ні в тому, якою вийшла з-під різця художника.

Підгаєвський, сам не помічаючи того, захопився темою. Бо колись він багато думав над нею й писав на неї. Дещо було й друковано.

— Це для мене новина. Яка ж мораль витікає з вашої думки?— гірко спитав Якименко.

— А нащо вам мораль?

— Як нащо? Все життя наше, весь уклад соціальний на її засновано.

— Ну, скажемо, основа життя фізіологічного від моралі не залежить, а всяке інше життя... як вам сказати?

Підгаєвський спинився, мов шукаючи способу піймати ту думку, яка майнула перед ним.

— Ну, скажемо так... Треба йти від основної думки. Природа утворила людину—я кажу: природа, але можете розуміти: бог, абсолютна світова субстанція—утворила людину без її участі в процесі творіння. Ні розум її, ні воля в тому не брали участі. А коли так, то хіба можна питати її, нащо вона живе, яка мета її життя? Вона, ота мета захована в таємниці всесвіту. Життя кожній істоті дано для життя. І людина появляється на світ для того, щоб жити.

— Але це ж якесь мертво коло: життя для життя, смерть для смерті...

— Ні, не коло. Бо треба одрізнати поняття й моменти. Перше—життя, як акт творчої сили природи, що через його появляються на світ істоти. І друге—життя в розумінні буття, існування, животіння, „живухи“, як кажуть наші люди. Перше стоїть за межами нашої свідомості і влади, а друге цілком залежить од нас і нам подібних: ми живемо, як нам хочеться, або як складають умови політичні, соціальні і всякі інші. Хочемо—ми живемо, а не хочемо, не вистачає в нас смаку до життя, не вистачає сили до боротьби за існування,—ми можемо урвати своє життя. А першого акту—свого появилення на світ ми відкинути або попередити не можемо. Бачите, мертвого кола немає.

Якименко мовчав. Мовчав і сад, що в йому вони ходили, мовчала зоряна ніч.

— Всі явища кінечні, мають свій початок і кінець,—говорив Підгаєвський, піддаючись якомусь тихому, задумливому настрою. Тільки безкінечність, як ідея, не має ні того, ні другого. Людина ж сама по собі явище кінечне, до всього прикладає свою кінечну мірку. Вона скрізь становить питання: „нащо“?, „для чого“? і думає, що на це питання повинна бути відповідь. Вона дивиться ось на цю зірку й питає: нащо вона існує? Зрозуміло, що вона не матиме відповіді. Бо її й немає, не може бути. Але там, де мова буде про людське, про кінечне, там на це питання завжди знайдеться відповідь. Коли ви спитаєте, для чого існує людина з погляду християнської релігії, відповідь ясна: во славу єдиному живому богові. Так навчає догматика. Коли поставити це питання з погляду соціального, теж єсть відповідь: на користь громаді, чи яка там інша. Але коли питання винести за межі людської сфери й поставити в розумінні науково-космічному: для чого існує людина,—то відповіді не буде ніякої.

— Чому ж так?—сумно, мов здалека відкілясь, спитав Якименко.—На все повинна бути відповідь.

— А тому, що тут річ буде про всевіт, про безконечність, а безконечність не має кінця, значить, не має й цілі. Значить, не можна й ставити питання про мету життя в науковому розумінні, бо такого питання й немає.

Зорі дивились з неба на село, на Василів двір і хату, на сад і на дві людські постаті, що тепер, сумно посклякавши, сиділи коло столу на посипаній піском лощинці. Хата, біла й неначе якось осібно тиха й замислена, спала. І спав чуткий, говіркий сад. Заснув на якийсь недовгий час, щоб ось-ось прокинутись і заговорити знов про щось тільки йому одному відоме.

Підгаєвський говорив, і йому здавалось, що він вірить в те, що говорить, і боявся похитнути ту віру, мов нічну тишу й чутливу задуманість саду. І було в тому щось приємне й незвичайне.

XVI

— Так чим же тоді жити? — спитав Якименко, мов гніваючись на Підгаєвського

— Реальним життям — одповів той.

— Як це так?

— А так: брати від життя те, що вам любе і потрібне з того, що воно може дати; рахуватись з тими умовами, які зараз існують в житті, і ставити метою свого власного життя реальні, конкретні цілі, — близькі, чи далекі, це вже інша річ.

— Продовжуючи вашу думку, треба сказати: а так як в житті іде невинна боротьба за блага того самого життя, то, значить, треба жити розбоєм.

— Це як кому подобається і залежить од того, на скільки людина розвинула свій інтелект. На нижчому ступені людина живе, як ви кажете, розбоєм, а на вищому у неї появляються альтруїстичні стремління.

— А все таки, це не те, про що я питаю. А коли душа розбою не приймає і альтруїзму вашого так само? Коли перше їй здається гитодою, а друге — дурницею, — що ж тоді: тираж, куля в лоба?..

Голос Якименка зробився глухий і хрипкий, неначе горло йому пересохло.

Підгаєвський хвилину помовчав, а тоді взяв його за руку й сказав:

— Ви немов сердитись на мене. Вимагаєте від мене універсальної відповіді на питання, що воно вирішується кожною людиною індивідуально. А я ж не пророк, не вчитель. Я менше всього претендую на те, що знаю істину. Я шукаю її, як і ви. Я мучусь тим шуканням, як і ви, і сумління моє не дозволяє мені сказати: я знаю істину, ось вона. Я вас теж питатиму: де вона, та істина?

— Вибачте. Я не хотів образити вас...

— Не в образі річ, а річ у тому, що, як я казав, усі явища життя бувають на протязі часу, і кожне розв'язується тоді, коли прийде час для того. Ви кажете — тираж. Може й тираж, але тоді, коли життя не дасть уже ніякої спроможності жити. Ніякої на те, що ви зможете виявляти свою індивідуальність. Бо це ж властиво й є життя. Бо життя це ж — знов повторюю — найбільший дар для нас природи. Щоб кинути його в безодню, для цього треба упевнитись, що воно не має ніякої ціни. А як ви можете сказати, що йому вже немає ніякої ціни, коли ви що-дня упевняєтесь, що те, що вчора для вас не мало ціни,

сьогодні вже має ціну. Те, чого ви не змогли зробити вчора, ви в силі зробити сьогодні. Ось я й думаю, що „тираж“ завжди річ передчасна. Природа знає сама, коли людині треба умирати. Вона про це не забуває. Тільки про Мафусала, було, забула... Але то ж Мафусал.

Підгаєвський хотів пожартувати, але жарт йому не вдался і Якименко навіть не усміхнувся.

— А що ж робить, коли немає активних сил на життя? Скажемо: я. Не шукав я собі матеріальних дібр, а шукав дібр духовних, — і зневірився в науці, в мистецтвах, у філософії. Кинувся в активне життя, в боротьбу політичну... Був не останнім в нашій організації. І теж зневірився. Бачу, що теорія наша була куца, а тактика короткозора. Що ж мені тепер? Фізіологічне животіння? Чи в ценці йти?

Підгаєвський мовчав.

— Ех, коли б у мене була — з притиском сказав, мов сам до себе Якименко — колишня віра, віра в чудо, віра в бога. Хоч не християнського, а якогось іншого... Тільки — живого, дійсного... Але її немає. Замість віри в душі порожнє, холодне місце...

— І віра теж є дарунок.

— Чий?

— Не знаю. Але його теж треба берегти і тяжко загубити.

— А от же ми губимо. Була віра в бога, була віра в людину, в прогрес життя, потім у бомбу... і нічого не залилось.

— Що ж робить: це такий закон, що ми щось губимо і в той саме час набуваємо. Все одно і в фізичному і в психічному відношенні. В тому й єсть процес життя.

— Ну, а скажіть ви мені... — Якименко устав з лави й торкнувся рукою до плеча Підгаєвського. — Ви вірите в бога?

Йому хотілось, щоб і Підгаєвський теж устав і сказав: вірю, не можна не вірити, будемо вірити. Але той сидів.

— Як коли, — просто і якимось тямно сказав він.

Рука Якименкова тихо спустилась.

— Був час, коли я й вірив усім еством своїм. Але те було давно. А тепер, скажу вам по правді, віра в бога тільки іноді й ледве-ледве прокидається в душі. Мов дає знак, що вона можлива для мене, ще не вмерла. Але ця віра не живить мене. Бог її уже не живий, діяльний бог релігії, а бог науки — абстрактний.

— Як же тоді жити й чим жити? — знов запитав Якименко. — Тоді вже краще пускатись на Лету.

— Рано, дуже рано. Од Лети все одно ніхто не втече: ні геній, ні що друге, як ви казали.

— Але чим жити? Ну, скажіть: чим ви, ви живете?

Питання було поставлено гостро й безповоротно. На його треба було одповісти й одповідати не тільки Якименкові, а й самому собі. Давно вже Підгаєвський боявся цього питання. Тепер він подумав, і якась невиразна, але принадна думка майнула перед його уявою. Тільки початок її, головна ситуація. Але він ухопився за неї і в грудях його затремтіла радість творчості, захоплення імпровізатора.

— Сідайте. Я вам розкажу. Ви зрозумієте.

Якименко важко сів знову на лаву. Підгаєвський повів очима по саду, по вже побілілому небу й поблідлих зірках.

— Стояла висока велитенська гора, — почав він. — Обніжжа її упиралось в земний материк, а вершина підносила в небо й була вкрита снігом. В низу по тій горі тулились різні рослини й живі істоти, а чим вище, по мірі того, як ставало холодніше, тих рослин і істот було менше й вони ставали бідніші. І була межа, що на їй, у хмарах, на грані снігів, росла тільки бідна, бліда травичка, а вище тільки мох. Але вони росли, раді були тому теплу, що приходилось на долю їм, і світові, що пробивався до їх крізь хмари. А вниз, усе далі й далі, рослинність була все багатша й буйніша, і під горою красувались горді пальми. І коли для пальм треба було цілого моря тепла й світу, та нагірна травичина існувала при мінімумі того й другого. Але все таки існувала...

Якименко нерухомо дивився на Підгаєвського, ждучи, що він казатиме далі.

— Ота гора, то образ нашого життя. На нижчих ступенях розвитку усе одно: окремої людини, чи окремого народу — в атмосфері примітивного досвіду, багато є всяких умов, щоб розкішно розвинулась віра в бога, живого й діяльного, і та віра буває й красується в образі пальми. Далі йдуть вищі й вищі ступені культурного розвитку людей і народів, і наука холодом дійсного знання убиває форми первобутніх вірувань. Нема вже отих струнких пальм, нема могутніх дубів... І на прикінці, на верху гори, в холодній, розріженій атмосфері, живе життя бренить тільки в дрібненькій травичці. Але бренить... Далі й його вже нема.

Підгаєвський спинився й помовчав.

— Я зараз стою на грані вічних снігів. Я — та бліда, безсила травичка. Віра ледві-ледві миготить в моїй душі. Бог мій уже не бог корану й біблії — близький і, сказати б, рідний людині, а бог абстрактний. Але я вірю, що він існує. Він єсть альфа й омега, початок і кінець усьому, що є на світі. І так живе бідна травичка.

— Чим же вона живе?

— А живе світом сонця... Тим, що баче нижче себе й вище. Тими переживаннями, що почуває в собі, на грані буття й небуття, на грані смерті.

— Страшно так жити.

— Попервах тільки.

Обое замовкли. Підгаєвським опанувало утомлення, мов після сповіді. Та й справді, то була несподівана сповідь. А перед уявою Якименка стояла та символічна гора й блищала своєю мертвою вершиною, мов голим черепом. І він думав, що коли голова мертва, то і вся вона мертва, і те, що по їй ліпляться рослини й живі істоти, тільки мана, ілюзія, і він з гірким роздратуванням запитав:

— Ну, а що ж таке, по-вашому, життя людини взагалі, по самій суті? Ми кажемо: життя, життя, а що воно є оте життя?

Підгаєвський помовчав.

— Не знаю я, — сказав потім. — І не можу дати певної відповіді. Зараз, в цей мент, мені уявляється так. Хтось невідомий веде таємно химерну бухгалтерію. На незнаній рахівниці відраховуються якісь незрозумілі числа, — наші переживання з моменту народження. Якесь міра мірється кожному з нас: раз... два... два... триста... п'ятсот тисяч... мільйон сімсот вісімдесят тисяч триста сорок сім... І кінець, — рахунок закінчено. Геть з світу... І замісто людини, свідомої істоти, що світи

світів у собі містила, ще який момент існує якийсь фіктивний рахунок і потім зникає. Бо його ж, як якогось реального, немає. Це ж тільки фікція.

— Так що життя взагалі по-вашому фікція?

— Не знаю. Може.

— Ні, не правда,— палко й гнівно сказав Якименко.— Єсть щось дійсне, реальне. Повинно бути щось, що об'єднувало б усе, що існує, в одно гармонійне ціле. Смерть не таке безпорадне явище. Це ж тільки один момент в еволюції суцього. Я, як свідомо одиниця, повинен згинати, щоб дати місце другим таким само одиницям. І ті одиниці будуть жити одна по одній без кінця.

— І це може вас задовольнити?

— Я приймаю це за факт.

— Ну, а я скажу вам просто: мене така перспектива не може задовольнити і єство моє криком кричить тому, хто викликав її з небуття: „Яке право ти маєш знищити мене, коли сам існуєш?“

— Це ж кому ви задаєте таке питання: Саваофові, чи космосові?

— Тій невідомій, незнаній первопричині всього суцього...

— Значить ви вірите в безсмертя?

Підгаєвський не дав відповіді.

— Ах, усе, що ми кажемо,— гірко сказав він,— не те, не те...

Немає слів... Немає вміння провести думку так, щоб вона не зірвалася в безодню... Щоб дійшла до того, що ми зведемо вічною правдою... Треба довго-довго жити й багато думати. Ви питаєте мене, я відповідаю, відповідаю упертими, мертвими словами й нічого в нас не виходить. Бо нам не дано знати істини. Розумієте? Ми органічно не можемо знайти її, як не можемо взяти в руки, ну, хоч би, променню...

XVII

Підгаєвський прокинувся нерано й довго лежав у ліжку, думаючи про розмову з Якименком. Пішли вони спати, як уже світало й на селі заворушилися люди. Розійшлися неначе вороги.

Власне Підгаєвський не чув у собі ворожнечі до Якименка, але почував її з його боку.

Лежав і думав. Нехай він інвалід. Нехай його життя зім'яло, закрутило й закинуло кудись у темне, непотрібне місце, і він лежить там і гние. Але всі, всі, кого він знає: чого вони теж похожі на його, чого вони теж неначе зайві в житті? Він жив, кохав, марив про кращу долю, працював над тим, чого, як йому здавалось, не вистачало людям його віку й молодшим поколінням — філософського синтезу життя, — але пройшов ворог і вирвав у його серце: одібрав жінчину, яку він так кохав... І він тепер подібен годинникові, що з його винято пружину. Але ці всі... чого вони такі погожі на його.

І в їх, як у його винято пружину, украдено перше закохання.

І дійсно, коли Підгаєвський пригадував своїх знайомих, що до їх так чи інакше лежало його серце, з якими він так недавно переживав великі дні, то він упевнявся, що всі вони тепер не ті, якими він знав їх. Всіх їх немов вибито з колії й вони не можуть увійти в неї. Всі вони мов не на своєму місці і всіх їх гнітить журба, журба без краю, без просвіту. Не хочеться нічого робити, бо робота здається недоцільною. Не хочеться ні про що думати, бо думка, мов підбита птиця, б'ється крилами об землю й не зняється вгору.

Важко й безпросвітно. Бо вирвано серце й обкрадено душу.

Ще так недавно думалось, що люде ось-ось скинуть з себе стару шкаралупу рабства, що в їй сиділи батьки й самі вони. Вірилось, що прокинуться в їх невмируща енергія духу, і візьмуть гору чисті альтруїстичні почуття. Вірилось, що стануть вони братами й сестрами. Що засиплються рови, що ними розділяються соціальні й культурні стани, і життя оновиться і стане кращим і принаднішим. Приносились в ім'я всього того жертви.

Але не вистачило сили його, Підгаєвського, поколінню підняти на свої плечі тягар, несвігської ваги, й воно впало під ним. І всі надії рушилися. І мов після землетрусу, люде ходять і сидять по руїнах, і не можуть звести рук до праці.

Прийде час, і придуть нові люди, і настануть нові міста, кращі від зруйнованих, але поки що панує, кричить і стогне і по ночах божевільно сміється руїна. Сміється огнем обсмаженими устами... Ах, той 1905 рік. Як на йому всі посклизнулись і як тяжко забилися...

— Тоню, ти спиш? — гукає Василь.

— Ні, — немов прокидаючись од сна, відповідає Підгаєвський. — А що?

— Уставай, пий чай, та підемо на поле. Сьогодні починаємо косять жито.

— Добре. Зараз...

— Так я підожду.

Підгаєвський сховався з ліжка. Ось вона починається друга не інтелігентська, а простонародня справжня праця, чиста й необхідна, як проміння сонця. Коли не він працюватиме, то другі. Коли не у його зогріється й очиститься кров, то у других. Бо це ж все одно. Усім легше дихатиметься. Геть думки, подивимось, як працюють...

На полі було весело. Ниви розкинулись зеленими й позлотистими полосами по горбках і долинах, обхопили два невеликих гайки, обійшли на шпилі зелену могилу й на заході добігли до темної стіни лісу. На цьому хвилястому просторі містились землі панські й мужичі і однаково їх зогрівало сонце й кропили дощі, і однаково укрились вони щовковими шатами і на сухому, пекучому вітрі співали бадьоро-жартівливих пісень. Ранні жита достигали, і місцями вже маячили копи. Дзвеніли коси, і десь оддалеки торохтіла й лопотіла косилка.

— Це моя лобогрійка залепетала. Лепечи, лепечи, голубчику, — сказав, усміхаючись, Василь і прищулив очі, придивляючись туди, звідки доносились згуки. — Ото й моя земля — від цього гайка аж-аж туди... бачиш, чоловік маячить... А сюди — од могили до тієї лощини. Земелька гарна, плідюча. Не обмане... Шкода тільки, що боргу на їй багато. Та нічого, якось викрутимось.

Підгаєвському чудно було чути з вуст брата, недавнього ще прихильника ідеї націоналізації землі, такі власницькі дитирамби. Але він не обвинувачував його в ренегатстві. Бачив тільки, що й Василь піддався непереможній силі реакції.

Наближались до косилки.

— Здорові. Бог поміч... — гукнув Василь наймитам.

— Здрастуйте. Спасибі — одповіли ті, спиняючи коней і беручись за брилі.

— Як робота?

— Слава богу, — сказав старший наймит, що сидів на косилці з вилами. — Попервах важкувато... — додав він знову, здіймаючи бриля й витираючи долонею піт з чола.

— А що, угрівся?

— Та єсть трохи...

— А-ну, злазь. Я сяду.

Наймит зліз. Василь сів і взяв у руки вила.

— Ну, рушай.

Косилка пішла далі, і Василь почав скидати скошене жито. У червоній сорочці, він, як мак, горів на сонці.

Наймит, зі зморшкуватим обличчям і бистрими очима, придивлявся, як він орудує.

— Василь Осонович уміють робить, — сказав він. — Ач, як махають. Тільки скоро употіють.

— Хіба дуже важко?

— Не важко, та душно. Ач, як сонечко смаже...

Пилип, так звали наймита, узяв граблі й почав підгортати валки.

Підгаєвський пішов за ним.

— Не сиплеться жито? — спитав він.

— Ні. Ми косимо надзелень. Бо коли коситимеш машиною достигле жито, то більше витрусиш, ніж у колосі зостанеться.

— А коли ж будете в'язать?

Пилип спинився, оберся на граблі й замислився.

— Ніколи. Люде жнуть і в'язуть, а ми тільки косимо. А тоді на гарби та на тік... Скоріше. О...

Він повернувся туди, де гула і несподівано замовкла косилка.

— Мабуть щось поламалось.

Але машина знов рушила й заторохкотіла.

— Ні, нічого...

Василь з молодшим наймитом їздив на машині, Пилип підгрібав валки, а Підгаєвський ходив і дивився на брата й Пилипа, й на жито, що все грало й грало позлотистою своєю хвилею. Жуки й метелики перелітали з колоса на колос. Ящірка вибігала на скошене жито й бистрими зацікавленими очима дивилась на людину. Вгорі дзвенів жайворон, чи якийсь другий птах, і високо-високо, розпустивши широкі обрубкуваті крила, кудись плив шуліка. А на обрію, над могилою, тремтіло й хвилювалось марево.

Підгаєвський ходив і дивився, і до всього торкався руками, мов лащучи давно, з дитинства знайомі рослини, і сам ждучи від їх ласки.

— Давно мабуть не були на полі? — спитав Пилип, постерігши ті напівсвідомі рухи.

— Єге.

— Що ж, на полі тепер гарно.

І Підгаєвський бачив і чув усім своїм тілом, що гарно. Але топтатись на одному місці було ніяково і він пішов далі в степ по межі.

Ішов і дивився, й думав. Думав ще мов завзятіше, ще гостріше, як завжди. Стара думка, але з новою силою зринула з глиби душі й опанувала ним.

— Ми, інтелігенція, кращі наші розуми й благородніші серця, головною своєю заповіддю становим послугу своєму народові. Всі думали й думають, що народ — бідний, а ми — багаті, і матеріально й духовно. Що на нас лежить обов'язок щось вернути народові; украдене у його. Що нам сором не поділитись з тими культурними надбаннями, що ми володіємо, не відбити йому всього, що опановано нами.

Але ж це величезна помилка, і ніякого добра вона не приносить народові, а нас губить. Бо що ми маємо дати народові і що даємо, і чого він бажає від нас? Йому треба землі, — а хіба ми можемо йому її дати, коли у нас самих немає її ні клаптя? Він прохає просвіти, наукового знання, — але хіба ми не знаємо, якою ціною купуються ті знання, як вони сушать душу, в яку безодню вкидають сумління, як роз'єднують людей? Тепер народ в тяжку годину, в свій смертний час має заспокоїння в релігії, а чим ми заспокоємо людину в її передсмертний час, як одберемо в неї віру? Може піднесемо до її скорботних очей електричний лампійчик? Скажемо: „подивись на цяцьку, утішись перед тим, як підеш у вічну пітьму“. Або може, щоб угамувати муки передсмертного відчаю, заведемо грамофон: „Ах ви, Сашки, комахки мої“.

Підгаєвський засміявся.

Що, наприклад, він сам може дати народові, що живе в цій місцевості, що зорав оці лани, засіяв зерном і тепер убірає хліб? Що він довгов'язий неврастеник, запутляний в своїх думках і почуттях, і виснажений життям, як павуком муха, може дати хоч отому Пилипові? Ті гроші, що у його єсть? Але він, як візьме їх, то напевне проп'є, бо що будуть для його — „дурні“ гроші, незароблені. У того Пилипа кріпша і фізична й духовна організація. Що з того, що він менше знає, ніж інтелігентна людина? Та ще й питання, хто більше знає, чи мужик, чи інтелігент... Але знання взагалі не дає щастя, а люде тільки й живуть надією мати те міфічне щастя.

Ні, смішно становити себе в позицію милостивця перед народом. Бо по правді треба стати на позиціях навпаки. Треба замість того, щоб марити про жертви для народа, а на ділі нічого не робити, улаштовувати своє власне життя, знайти свою рівновагу, щоб не хилитись і не гойдатись по повітрі, щоб знати, що робити і як робити, щоб нікому не заважати і ні від кого не залежати... Годі вдавати з себе Дон-Кіхотів і Гамлетів.

І Підгаєвський ставив питання: чого йому самому насамперед треба, щоб знайти ту рівновагу, що про неї він думав. І він сказав: — Вернути назад Валерію. Одвоювати її знов і жити з нею.

Ах, тільки як же це зробить?

Млявість і стомлення опанували ним і він сів, а потім ліг на межі. Хотілось без руху, зібравши всі сили, обмірковувати питання.

Він заплющив очі і повернувся обличчям до землі.

XVIII

Всі поросходились. Василь і Харитон були на полі й не вертались до дому, хоч уже і обідня пора минула. Якименко теж десь пропав ще зранку й не показувався. А Подоби не було вже кілька день. Може зовсім покинув хутір, а може де по сусідству збирає свої матеріяли.

Васса Петрівна була дома сама. Тільки Маруся пурхала й щебетала коло неї.

— Не йдуть щось наші обідать.

— Мабуть не хотять їсти. І я не хочу. Будемо дожидати всіх,— сказала Маруся, забігаючи поперед матері й заглядаючи їй в очі.

Вона помітила, що мама чогось ніби сумна.

— Я ані-ні трі-ішечки не хочу їсти... Ходім в сад.

В саду було душно. Пахло петунією й ростопленим вишневим клеєм. Маруся побігла вперед по доріжці, підстрибуючи й оглядаючись назад. Васса Петрівна — йшла за нею. І справді вона була сумна. Бо починалась косовиця, треба було багато грошей, а їх не було. Хоч хліб і вродив, але треба його убирати, треба й самим чимсь жити. А тут ще гості... Василь безтурботний, все мов на щось надіється, й доводиться про гроші думати їй. І вона вираховувала, скільки й де позичити, на який час. Василь звичайно тільки виконував те, що вона намічала.

Не хотілось ходити й тягло в холодок до лави. Вона сіла, схилила голову на руку, обпершись нею на стіл, і дивилась перед себе, нічого не помічаючи. Тільки дихала. В голові снувались розрізнені думки й тільки-тільки вимальовувались контури комбінацій, що могли їх виручати з скрутного становища.

Враз од дому щось залопотіло босими ногами в сад. Бігла по-коївка Палажка.

— Пані... Пані... Хтось приїхав... — шепотіла вона, поблискуючи косими очима.

— Хто?

— Не знаю. Якесь панна. Митрофан з станції привіз.

— От іще когось бог послав — сказала Васса Петрівна, устала з лави й нехотя пішла з саду.

— Де ж вона?

— У горницях.

В сінях стояла чиясь невеличка корзина.

— Вибачте, що, не будши знайомою з вами, я насмілилась приїхати до вас, — сказала, піднімаючись на зустріч Вассі Петрівні, молода, русая, гарно одягнена панна. — Мені треба бачити Харитона Осиповича. Я — Версай.

— Підгаєвсько... Харитона Осиповича зараз немає дома, на степу. Але він скоро вернеться. Прошу роздягатись.

Васса Петрівна дивилась на Люсі, бо то була вона, і розтікалась у здогадках: хто вона, ця Версай, і які відносини у неї до Харитона. Інстинктом жінки вона зараз помітила, що тут повинен бути якийсь роман, і оглянула Люсі: яка ж ти еси?..

Вона зосталась задоволена її зовнішністю й порішила, що у Харитона що до жінок смак не поганий.

— Роздягайтесь. Давайте ваш брилик. Речі ваші зараз перенесуть в кімнату до вас.

— Спасибі. Мені так ніяково, що я турбую вас.

Люсі роздяглась і зручним рухом поправила волосся. Васса Петрівна звернула увагу на її модню причіску, якої їй ще не доводилось бачити, і знов зосталась задоволена.

— Душно в вагонах?

— Дуже душно, але пасажирів не багато... Як гарно тепер в степу. Починають убирати хліб...

— І наші на косовиці.

Люсі хотілось розпитати про Підгаєвського: який він, як себе почуває, але було ніяково. Здавалось, що господиня, якої вона боялась, догадається про їх відносини. І сама вона була неспокійна: як він

зустріне її? Він же кинув її. Утік... Та й справа, що з-за неї вона власне рішила їхати: як він погляне на її? І що то за справа?

— Йї зробилось душно од тих думок.

— Душно.

— Може вийдемо в сад?

— Ні, це так, з дороги.

Вона боялась, що як вийде з хати, скоріше зустрінеться з Підгаєвським і не зуміє сказати все, як треба, і їй хотілось відсунути зустріч надалі.

Прийшов Якименко — хмурий і неговіркий. Блимнув недобрими очима на Люсі й подав їй суху, немов дерев'яну руку:

— Приємно познайомитись. Наші вже вертаються.

Люсі спалахнула.

У снігах почувся Василів голос, а потім і Харитонів.

— Треба умитись. Хто там? Дайте води... Я увесь мокрий...

— Пече й вітер не помагає.

Це він... Це він... — подумала Люсі, почувши знайомий голос, і серце їй забилося.

Вона не могла сидіти, зірвалась з місця і своєю скорою ходою вийшла в сніги. Підгаєвський стояв спиною до неї у жовтій сорочці, підперезаний поясом з китицями й держав у руках бриля.

— Харитоне Осиповичу... Здрастуйте...

Він раптом повернувся до неї.

— Хто це?... Га?..

Дивився здивованими очима й не вірив собі.

— Відкіля?... Люсі?... Ольго Миколаївно?..

— Здрастуйте — знов сказала Люсі, вся зашарівшись, і простягла йому руку.

— Здрастуйте.

Узяв руку й не зразу випустив її з своєї.

— Як же ви знайшли?... Як дізнались, де я?

— Дізналась.

Обличчя Люсі сяло синуватою усмішкою.

Вона сподівалась гніву, холодних і жорстоких слів, а зустріла тільки здивування.

— Найшла...

Пішли до столу. Пообідали.

По обіді Підгаєвський і Люсі пішли в сад.

— Люсі, скажіть мені просто, без утайки, — сказав Підгаєвський, коли вони сіли в затінку кріслатого в'яза: — чого ви, власне, так несподівано й так далеко залетили?

Він дивився на неї ясними, спокійними очима, і вона побачила в їх симпатію до себе, і вся піддалась почуттю закохання і вдячності.

— Того, що люблю... люблю тебе. Це — раз. І того, що тобі загрожує небезпека.

— Що саме?

Люсі посунулась до його ближче.

— Як тільки ти вийав, у твоє помешкання вночі увійшли жандарми й зробили тряс. Перерили все. Обшукали весь будинок і на дворі. Кажуть, що і в банку оглядали твій стіл.

— Так, — казав задумливо Підгаєвський. — І що ж?..

— Та нічого. Я злякалась: ти поїхав, нічого не знаєш... Може там у тебе що було. А може тут що є, що треба переховать... Я рішила, що тебе треба попередити. Летіла сюди. І знаєш, на залізничі побачила агента... Я знаю його. Його товариш буває у Емми. Вони обидва служать у жандармів, потайні агенти...

— Ну що ж, що бачила? Хіба мало їх по світу нищпорить? — сказав Підгаєвський і думав, що гаразд зробив, що взяв з собою щоденника Валерійного й свій рукопис: не будуть очі гидотників читати їх. Більше нічого взяти в його жандарми не могли.

— І встав він, агент отой, на станції разом зо мною... Такий, наряджений американцем. Швейна машина з ним. Немов комісіонер.

— Та може й справді комісіонер, а тобі так здалось.

— Ні, не здалось. Я його добре знаю. Та й він мене пізнав, тільки так удав, що будім то не знає...

— Ну що ж, нехай собі їзде на здоров'я. Мені він не страшний.

Так говорив Підгаєвський більше для того, щоб заспокоїти Люсі, але самого його обняв неспокій. Отой Смоляга з його пропозицією. Несподіваний трус. І нарешті шпиг — тут, близько, на самому сліду його. Це все чогось варто.

Куди ж він дівся, той американець? — спитав він.

— Залишився на станції. Мов ждав, поки од'їду я.

— Так.

Нове щось увиходило в життя Підгаєвського й порушувало плани його майбутнього. Ще так недавно він почував себе вільним і від колишньої своєї партії, й Смоляга, вільним від Люсі. А тепер знов і партія, — бо трус міг бути тільки у звязку з нею, — й Люсі. Вона знов увійшла в його життя й стала між ним і Валерією.

— Так... Побачимо.

Люсі дивилась на його, а він задумливо стукав пальцями руки по лаві, мов випробовуючи її сталість.

XIX

Перший день косовиці скінчився. Увечері приїхали з поля всі стомлені, але приємно задоволені. Василь весь час чергувався з Пилипом і немов п'яний од захоплення працею. І до дому він вернувся неначе справді п'яний.

— Вечеря в саду й для всіх разом — дав він наказ. — Щоб усі до однієї душі були.

Васса Петрівна тільки головою похитнула.

— Святкуємо велике свято першого дня збору урожаю, — весело додав він, помітивши той рух дружини.

— Добре.

Вона знала, що проти „фантазій“ Василя краще не йти й тому вечерея відбулась так, як він того хотів.

Під в'язом було накрито три дошки зсунутих столи. Дві лампи було підвішено до гилля над тими столами і було дуже гарно й затишно на свіжому повітрі, під ясным нічним небом.

За столом сиділи в суміжку: Василь, Пилип і Харитон, Васса Петрівна, Люсі й Якименко, Митрофан, Палажка й Подоба. Він попав саме на вечерю й був дуже задоволений з Василевої вигадки. Далі сиділи: свинопас, дід Захар, колишній гусар, кривий на одну ногу,

бо п'яний колись примерз був до землі, і інші робітники й робітниці, а між ними Маруся. Їй неодмінно хотілось сидіти з робітницями.

Василь подбав, щоб до їжі було додано й випивки, і вечера відбулась весело й приємно. Дід Захар уже почав був згадувати, як він відбував військову повинність у гусарах, але Пилип нагадав, що на завтра треба рано підніматись і запропонував дякувати господарям і йти до відпочинку. Робітництво його підтримало й, подякувавши за хліб-сіль, пішло по своїх місцях. Пошкандибав і дід Захар.

Залишились тільки хазяї й гості.

Василь був у піднесеному настрої. Витративши за день багато енергії м'язів, він придбав стільки ж енергії духа. Ніяк не хотів спати і кипів бажанням розмови й сперечення.

— Ну, отче Вавиле, де бували, де чували? — звернувся він до Подоби, як тільки було позбирано тарілки зі столу. — Щось вас довго не видно було.

— Де бував, там зараз немає, а що чував, те пам'ятаю, — загадково посміхаючись, сказав Подоба. — Не часто таке трапляється, як не часто трапляються й такі вечери під деревами.

— Чому не часто? В мене що - року.

— То ж то бо й є, що тільки що - року. А колись люди ближче стояли до природи, то й вечери такі були частіше. Отче мені на Вербовому Броді попався дід столітній, так що він мені розказав...

Подоба похитнув головою.

— А ви нам розкажіть.

— Та вже ж розкажу. Тільки з умовою: критики не наводити, бо нею всю красу попсуєте.

— Та ви без передмов.

— Ну гаразд, без передмов.

Подоба хвилину помовчав, прижмурюючи очі й мов що пригадуючи.

— Уявіть собі, — почав він, — дідусь — маленького, чистенького й сивенького. Очиці в його, як у дитини, й голос — мов трава суха шелестить. Сидить собі у білих штанях і сорочці на призьбі проти сонечка й розповідає:

„Ми — каже — з дідів-прадівів смолокури. Оце тільки тато наші у степ забились, так тут уже ні смоли, ні дьогтю не женемо. А то було з того й хліб, як жили на Поліссі.

„Е-е та й життя ж було, — каже. — Скільки того дерева, скільки болот, пуші непрохідної. Дідусь мій, царство їм небесне, дожили до ста двадцяти років, а здоровенькі були. Всі зуби мали. Так вони, було, як збираються дьоготь гнати, то виберуть таке місце, що й нога людська там ніколи не ходила. Кажуть, було, що там земля непорочна, то й дерево там соковитіше, там і трава воздобніше. І ото, як ніч зайде, то йдуть було з сьома синами своїми, та потаенці, так, щоб ніхто не чув і не бачив, щоб ніхто, бува, лихий дороги не перейшов. Прийдуть на місце, стануть кружка, вдарять усі, голова до голови, по три поклони землі святій, а потім повернуться до дідуся, вдарять по поклону їм та й стануть поруч їх. А дідусь виберуть що-найкраще дерево, підійдуть до його, перехрестяться тричі, прокажуть:

Ой березо, березо кучерява,

Та про тебе по всьому світу слави.

Ой дай же ти нам, березо, твого соку ясного

Та до нашого огню золотого

— та цюк під корінь. Тричі вдарять, а тоді вже усі сини почнуть рубати.

— Як нарубають древа, вириють яму та складуть над нею бурт, тоді з чотирьох боків стануть коло його чотири старші брати, усі як один, з отакеськими бородами, а у руках у їх лучини горять. А дідусь пов'яжуть рушником голову та з хлібом і сіллю в руках обійдуть бурта тричі, по три поклони на кожному з чотирьох боків покладуть, а потім разом збіжать на вершину бурта й стануть лицем до схід сонця. А в руках у їх хліб і сіль. Тоді чотири старші брати кидаються й разом запалюють бурт з чотирьох боків. А дідусь стоять на бурті, аж доки їх в огні та диму невидно стане. Стоять і хліб-сіль на схід сонця держать. А вже як огонь от-от обхопить їх, кидаються крізь його з бурта вниз, на землю. А бурт увесь уже палає. Тоді сідають коло його, і п'ють, і їдять, а тимчасом і сонечко святе зійде".

— Що, як? запитав Подоба, скінчивши.

— Та це ж огнепоклонники — крикнув Василь. — Отож дід жертву богові вогню приносить...

— Так, огнепоклонники, — підтвердив Подоба. — Ви тільки уявіть собі, якою сивою давниною віє від оповідання дідуса отого, нащадка деревлян стародавніх, отих Дажбожих внуків. Це ж певно так деревляне робили ще тоді, коли до їх Ігор по дань ходив, коли Ольга їх князя Мала дурила.

(Продовження буде)

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

КОМСОМОЛ ТА ОВІДІЙ

Може до тезів вони й не підходять:
Якось забув, на нараду приніс
— Саме район готувавсь до походу —
Вічні Назона пісні.

Гляне хто в книжку... Сказати по правді,
Чудно моїм дорогим юнакам:
Вірші!.. райком!.. Секретарська нарада...
Римського класика том у руках...

Друзі! Пробачте цей ухил страшений,
З вами поділюю радість яку:
Овідія, Данта, Верхарна, Єсеніна
Нам залишили віки на шляху!

Класи вставляли... Вмирили народи,
А над труною світила мета...
Спільне щось є в комсомольським поході
З гордим походом спартанських звитяг.

Може й чудний секретар комсомола.
Чом же так очі у нього горять?
В пісні воскресли моря, суходоли,
Класових древніх бойовищ моря.

З веснами клас і народів — клеочуть
Ріки каскади бурхливі, дзвінкі.
Слово тих геніїв, пісню їх творчу —
Перекидають віки у віки.

З веснами клас і народів до моря,
Ріки гарячі до моря стремлять...
В синтезі пісні століття поборені
Слуха воскресла Земля.

Червень. 1928.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ВОКЗАЛ

Чорна стайня стальних жеребців
Назавжди одчинила ворота.
Чоловік з лихтарем у руці
У степи випускає кінноту.
Копитами десь б'ють, десь іржать
І вогонь із очей розкидають.
Аж до стайні дороги дрижать,
Аж до стайні дзвенять і ридають.
І везуть у степи, до лісів,
Через ріки, од моря, до моря
Скот, людей, нафту, вугіль і сіль,
І пшениці червоної гори.

Розірвавши серця і тіла,
Все розкидають коні по полю...
Чорна стайне! В тобі без числа
Похоронено споминів, болю...
І найменший шматочок стіни,
І сантим найдрібніший асфальту:
Мов у дні землетрусу, війни
Дефіцитного видання шпальти.
Найчорніша камінна плита
Крім мазуту сльозами полита...
Мільйон подорожніх життя
Там покинув надії розбиті.

У степах, на просторах рудих
Єсть підстайні маленькі і сонні...
Знов прокинуться, вточать води
І напоять задиханих коней.
І гукнувши прощальний привіт
Копитами і диким іржанням,
Коні зникнуть у млі степовій,
В голубому тумані світання.
Полустанків забутих, сумних
Сон розвіють по спалених стернях
І до стаєнь великих, стальних
До холодних і чорних повернуть.
Чорна стайня стальних жеребців
Назавжди одчинила ворота.
Чоловік з лихтарем у руці
Просто з поля випускає кінноту.

ОЛЕСЬ ЯСНИЙ

РЕЙД МИРОНА ГРЕЧКИ

Шкільний сторож, згорблений літами та важкими клунками на вислих плечах, злазить кречучи з горища школи. Біля драбини в сінях зупиняється, важко дихає й, змахнувши широким рукавом полотняної сорочки піт на зморшчуватому лобі, несе клунок десь на подвір'я.

Що носить дід сторож тим клунком, догадатися важко. Від драбини в сінях, через всі сіни, а потім від порога далеко по подвір'ї видно лише вузький глиняний слід. Та ще часом, як дід-сторож зникне за пелехатим сояшничинням, чути глуху лопотняву грудок об гарбузовий лист. А коли лопотнява стихає й над тим місцем, відкіля її було чути, знімається хмара куряви, дід-сторож заходиться довгим, старечим кашлем.

Раптом у будинкові школи відчиняється вікно. Чистий соковитий голос гукає:

— Агов, діду - у - у!

Дід бреде навропесть грядками і зупиняється під вікном.

Голос питає:

— Ну, що?

Сторож підводить голову, дивиться на будинок, кудись між вікном і покрівлею, крутить головою.

— Хто зна. Мо' впаде, а мо' й ні. Давно вже тріснула... Воно, конешно, треба було б нову... Конешно, як скажуть, зробимо й нову...

Вікно з гриком зачинається, а дід-сторож знижує плечима й, постоявши трохи, іде знову таскати таємні клунки. Його старечі плечі не витримують тягару клунків, але він згинається все нижче та нижче. Він стогне, мало не падає, а на обличчі все теж незаперечливе: „конешно, як скажуть, зробимо й нову“.

І „конешно, як скажуть“ це не порожня фраза. Це та сила, що споконвіку рухає не тільки старечим мозком шкільного сторожа, а й всім життям принадного степового села.

Село Ковтуни далеке степове. За горожанської війни зазнало багато сміливих візитів: під заверюху манив сюди затишок, влітку — принадні тіні верб на березі вузьенької та бистрої річки, а найчастіше просто перспектива смачної шамовки. Після кожної візити, село виглядало, як після пожежі, і зщулившись, приникнувши, дожидало нових гостей.

— Макаре — гукав що-ранку сусіда до сусіди. Не знаєш яка сьогодні власть, та що братиме?

І тоді озираючись, боячись і своєї тіні, йшов ховати, що залишилося від допитливого ока зголоднілого візітьєр. Ці часи остаточно вже зформували в Ковтунах своєрідний тип селянина: несперечливого, до безкраю уступливого, але до неможливості замкненого в собі. Робити щось, так робити з наказу, з примусу, іти кудись, так іти під загрозю власній особі...

Дід-сторож теж ковтунівець, і йому було дивно з чого саме незадоволений молодий вчитель. А втім:

— Нехай грюкає. Скажуть, зробимо й нову...

Грюкнувши вікном, Петро Моторний спирається на підлокотник. Пасма чорного, блискучого та густого волосся спадають йому на лоба й закривають половину обличчя, як півмаскою. Він стоїть нерухомо й тільки права нога ледь-ледь ворухить носком, та поволі стискається в кулак звисла рука.

До кімнати тоненькими струміннями прориваються бадьорі голосні звуки й здається, — то не діти бавляться на перерві, а якийсь кудесник грає на струнах осени невмирущу мелодію.

Петро Моторний помахом голови відкидає чорні пасма на скроні й дивиться на годинника. Перерви ще не час. Він повертається до вікна, відчиняє, бачить згорблену сторожеву постать вже з порожнім клунком під пахвою, гукає.

Дід-сторож знову підходить до вікна й, коли наставляє вухо — Моторний йому наказує:

— Годі.

Тоді сторож сідає тут же під вікном відпочити, а Моторний бере зі столу щербатий дзвінок — перерви кінець.

Але поки діти вгамовуються, поки збігаються на свої місця, молодий вчитель Моторний посилає рій думок до міста.

Ось він у педтехнікумі. Жадоба знання заглушує джаз-банд власного шлунку. Протягом кількох років Моторний п'є лекції, як сонце росу. І нарешті, — він учитель. Він учитель! Розумієте ви, що це значить? Так почував себе хіба бджілка, злетівши з медодайної рослини. А Моторний же не бджілка. Він приніс сюди в степи повний дзбан знань, старанно прикритий великим ентузіазмом і безмірною любов'ю до справи.

Але першого ж дня його ентузіазм почав меркнути. Обдивившись школу, Моторний побачив потріскані стіни, покороблену підлогу... А коли почув оте-о незаперечливе: „конешно, як скажуть, зробимо й нову“, він відчув у собі таку дезорганізацію, що хоч бери клунок та втікай назад. Все, все — від потрісканих стін до великих куп сміття під шкільними лавами категорично заперечувало його розуміння села. Він думав — правда, село темне, затуркане. Але разом з тим село вагітне на багату ініціативу, необмежену самодіяльність. Село — притухлий вулкан, що чекає на вибухання незчисленими скарбами. Він, Моторний... Йому Моторному належить почесна роль викликати до життя притухлий вулкан.

— Конешно, як скажуть, зробимо й нову.

Та це ж, чорт забирай, повна дезорганізація педтехнікумовського світогляду!

Петро Моторний збирає думки до купи й важким, як удар тарана, „ех“ нагнічує їх у своєму вуликові.

Тимчасом дівтора замовкає. Кудесник перестає грати на струнах осени й Петро Моторний лише чує, як десь далеко дотлівають ніжні мелодії...

Він увиходить до кімнати, бачить кілька десятків дитячих обличчів уп'ялися в нього пустотливими оченятами: блакитними, бурштиновими і чорними-чорними. До Моторного повертається його любов до справи, він паленіє, виходить перед діти й починає останній урок.

— Тепер, діти, ми побалакаємо про радянську владу. Що таке радянська влада?

Просто, не підроблюючись під дітей, не вдаючи з себе сердобольної бабусі — Моторний розповідає дітям про суть радянської влади. Його погляд скобзається по голомозих голівках. Й час-від-часу зупиняється на погрудді того, чий ім'ям покликано його, Моторного, творити нове суспільство. Моторний вчить:

— Радянська влада, діти, це влада народня. Кожен трудящий — робітник то, чи селянин, за радянської влади є творцем власного життя. Що таке ініціатива й самодіяльність, я вже вам казав...

Моторний заговкає, відшукуючи очима широколицького, задержуваного хлопчика:

— Петрику!

Петрик схоплюється, старанно втирає рукавом носа й не знає куди подіти очі.

— Що таке Петрику ініціатива?

— Ініціатива... ініціатива...

Петрик шугає очима по кімнаті, по лавах, задирає голову вгору, застигає.

— Ініціатива... ініціатива...

Раптом зшулюється, немов його придавлено згори чимсь важким, і, клацаючи зубами, показує пальцем на стелю.

— Ініціатива... Тріщить, товаришу вчитель!

Моторний, зиркнувши на стелю, несамовито кричить:

— На двір!

І діти, з вереском, валяючи лави, вибігають із школи.

Мирон Гречка — середняк. Коли взяти його з ніг до голови: добрі шкапові чоботи, дорогі смугнасті штани з волами під колінами, коротенька чемерка на камізольку й вицвілий кашкет. Між іншим про кашкет. Кашкет у Мирона Гречки виконує досить складні функції: він надає Гречці інтенсифікованого вигляду і, як покришка на повному горщиківі в печі, прискорює нагрівання в Греччиній голові елементів розмаїтої ініціативи й нестримної самодіяльності.

Мирон Гречка — низовий радянський апарат. Поза всіма іншими властивостями говорять про це: і кругленька русява борідка на червонястому лиці, й прудкі маленькі очі, і поміркована та важна хода.

Що-до рухів інших кінцевостей Мирона Гречки, то вони до певної міри ще не впорядковані й, коли Мирон Гречка щось стверджує словами, — його рухи те твердження обов'язково заперечують.

Є ще й інші властивості в Мирона Гречки. Але інші властивості не вибирають, хоч би так, як його пухце, й помітити їх можна лише в процесі Миронової діяльності. Тут Мирон Гречка може показати такі здібності, може ошалешити такими винаходами, що, слово чести, не збагнеш, де Мирон Гречка, а де нація...

— Та-а... не будемо заважати.

У той час, як учитель Петро Моторний дістає від задержуваного Петрика відповідь на запитання, що таке ініціатива, Мирон Гречка спокійно дочитує в сільраді газету. Він сидить за столом, старанно видзьобує прудкими очима літери й дбайливо складає з них слова.

— Су... су... суть... Ра... ра... радянської влади...

— Ви тут?

Несподівана візита вчителя Моторного забирає Греччину увагу й Гречка відсуває газету осторонь.

— Сідайте.

Схвилюваний Моторний сидати відмовляється — буде того, що голова сидить...

Гречка, самозакохано усміхаючись, каже Моторному, що після трудів праведних не зле й відпочити, а надто йому, Гречці, що тримає на своїх плечах такі великі обов'язки.

— Я, розумію тебе! Ти хлопець молодий, гарячий... А я от роблю собі поводеньки.

Моторний заперечує — справа тут не в темпераментах. Але Гречка його спиняє й говорить далі:

— Спочити мені є після чого. Візьмімо хоч би ту ж саму ініціативу. Ініціатива хлопча... Та ось податок. Інші села ще й половини не сплатили, а в мене вже 90%. Бо в мене ініціатива. Сказали мені, щоб до такого от строку податок було сплачено — пишатимуть, а нестимуть.

Що? Цього Моторному замало? Гречка може сказати це ж саме й про страховку. Тиждень тому, як він одержав категоричне нагадування, а сьогодні вже 50% сплачено. Ну? Ще не досить? Так нехай Моторний знає, що ініціатива у нього, Гречки, прирождена. Ще коли він був хлопчаком і пас гуси, трапилася з ним така притичина: забрели гуси в бабину капусту. Що робити? Вигоняти різкою — нараблять крику — клопоту не оберешся від баби. І Гречка вперше виявив ініціативу. Він тихенько підповз до капусти й ну виривати головку за головою. Грядка була невеличка й Гречка впорався з нею за одну мить. А які ж гуси пастимуться на спустошених, та ще в такий спосіб, грядках? Вибрели, як святі.

Моторний дивиться на цього хвалька й не знає, що йому сказати. А сказати щось хочеться, та й не просто сказати, а кількома розпеченими словами штрикнути його на п'єдесталі удаваного добробуту, щоб покотився, як голівки капусти з бабиних грядок. Це ж нахабство! Ідіотизм! Виставляти себе за джерело такої ініціативи й водночас не бачити, що робиться під самісіньким носом — це гідно хіба Гречки?

Моторний робить кілька кроків по кімнаті, підходить до Гречки й кидає йому просто в обличчя:

— Неправда!

— Ха, ха.

— Брехня, кажу!

— Ха, ха, ха.

Греччин сміх, немов батіг, хлеще Моторного по обличчі. Моторний міниться, поправляє кашкета й насмішкувато починає висловлювати думку про Греччину ініціативу.

„Був на селі Квачан собака.

„Куллатий та товстий...”

Глібівська мораль лише викликає до самостійного життя Греччину пущу — двигтить, як холодець, і Моторний бачить, що це бронь, якої не дойняти найгострішим словом.

— Ти, хлопча, на бога мене не бери, — каже Моторному Гречка. Я горобець стреляний, а в тебе он ще заїди. Га? Шкільний будинок ремонту просить? Правильно. Дійде ініціатива й до будинку.

— Та коли ж вона зрештою дійде. І взагалі, що це за ініціатива така повзуча?

Моторний запалюється і вже немає йому спини. Як бистринь гурчать його слова:

— Хто? Хто бачив таку ініціативу, чорт би вас забрав! Ніякої ініціативи у вас немає. У вас є рабські звичаї і вдача нації. У вас єдиним джерелом ініціативи батіг, а самодільності — потилиця.

— Що-о? — аж присідає голова. — Це в мене таке? У мене, Мирона Гречки, ініціатива в потилиці? Читайте.

Мирон Гречка кидає Моторному межі-очі газету й той читає:

— „Рівняйтесь по Гречці“.

Невеличка статейка палко закликає голів сільрад рівнятися по голові Гречці. Гречка має велику ініціативу й не меншу самодіяльність. Податки він стягує вчасно, розпорядження виконує сумлінно і т. д.

Моторний заходиться сміхом — від його сміху бряжчать трухляві віконця, а голова сільради переступає з ноги на ногу й покусує губи. Він робить крок, щоб вирвати з учительових рук газетку, але двері тихенько відчиняються й до сільради входить руденький селянин. Селянин зупиняється біля порога, скидає шапку, пригладжує долонями розкудзоване волосся й несміливо покашлює.

— Тобі чого?

Селянин склоняється.

— Звиніть... Позичав я торік на посів зерно...

— Ну?

— А оце обмолотився, так що можу й повернути... Кому його?

— Повернути, кажеш.

Гречка похнюплюється, щось довго думає, тоді підходить до селянина, кладе йому руку на плече й каже:

— От що. Наказу такого, щоб повертати, ще не було. Як буде — скажемо.

Селянин кілька разів вклоняється, задкує до дверей, але його мало не збиває з ніг кооперативний прикажчик. Цей просто влітає:

— Рятуйте!

Гречка кидається до нього:

— Що трапилось?

Але прикажчик не може виговорити й слова. Він тремтить, показує руками кудись у вікно й розпачливо крутить головою.

— Перекинулись серед села, у ковбані... Три лантухи цукру в грязюці... Що робить?

— Що робити? — замислюється голова. — Я думаю забруднений цукор викинути, а решту продати. Га?

Моторний такого ідіотизму не витримує — втручається до справи й собі.

— А я думаю передовсім треба засипати ковбаню.

Гречка витріщує на нього очі.

— Правда. Це ти вірно кажеш. Але... як же засипати? Наказу ж не було...

За кілька хвилин справу полагоджується. Коли прикажчик виходить, Моторний звертається до голови знову. Бувши тепер твердо переконаний, що Гречка походить не інакше, як з роду богоносців, Моторний бере його за хвоста і диво-дивне досягає наслідків.

Гречка вислухує занадто вже спокійне та запобігливе вчительове прохання про ремонт школи й питає:

— Ну, а як же сторож? Я ж йому наказав, щоб він розвантажив горище від глини.

На це Моторний відповідає, що розвантажити, тоб-то зняти з горища кілька шарів глини, щоб не так тиснула на стелю — це ще не вихід із становища. Це палятив, і як усякий палятив рятує справу відносно.

— Школі треба капітального ремонту.

Гречка кривиться й переконає Моторного, що ніякого ремонту він робити не одважиться. Ну, як Моторний цього не розуміє! Наказу про ремонт не було, а йому ремонту!

— Ну, добре,— каже Моторний. Тоді я складаю з себе будь-яку відповідальність. Стеля вже сьогодні тріснула— нехай. Я буду продовжувати навчання— привалить дітей— не відповідаю. Так і напишу в окрузі...

— Справа дійсно кепська,— кривиться Гречка.— І ти думаєш, що стеля таки може впасти?

— Не думаю, а певен.

— Хм. І може привалити дітей?

— Ясно, як день. Та ви тільки уявіть собі, що може бути? Ви голова ініціативний. Про вас друкують у газетах. Вас мають за зразок найкращого голови і раптом у вас завалюється школа... Та це ж, чорт його знає, що таке... Я б, звичайно, міг би написати до газети, що ви, мовляв, Гречку хвалите, а він ось який...

— Стривай.

Гречка робить кілька широких кроків по сільраді й, не дивлячись на Моторного, каже:

— Треба клопотати... Підопри поки що стелю дубком, а я цю ж мить вирушаю до району.

Моторний гаряче тисне Гречці руку й захоплено вигукує:

— Оце ініціатива!

Кожний досвідчений голова, виражаючись у дорогу, не забуває: замашного ціпка, кесету з тютюном, шапки на голову й, чого обов'язково, так це паска до очкура...

Мирон Гречка крім усього згаданого бере ще й вузлик харчів і ввечері того ж дня вирушає до району. Дорога не близька. 18 верстов лунким степом припадаються Гречці не тільки на те, щоб намілюватися з казкової гри місячного сяйва на стернях, а й на щось інше.

Півшляху Гречку спіпить блиск стерень— він мружить очі, йому здається, що то не стерні, а місяць сипле водограї широго золота й те золото, переливаючись та виграючи невиданими фарбами, лавиною пливе поперед Гречки. І Гречка не йде, а теж пливе на цій лавині дрібним довгим човном без весел, без руля: стоїть і пливе, пливе...

А коли місяць піднімається вище і стерні втрачають казковість, Гречка починає обмірковувати свою справу.

От він, Гречка, зразковий голова. Правильно— він таки зразковий голова. А школа? Виникають якісь убивчі протиріччя. Раз він зразковий,— значить школа у нього мусить бути, як віночок... Але який він буде зразковий голова, коли почне робити, хоч би той самий ремонт школи без дозволу згори?

Гречка зупиняється, оглядається на всі боки, шукаючи відповіді, але степ дзвенить щось своє, таке близьке й водночас далеке голові Гречці. Гречка силкується виплутатися з протиріч самотужки.

Даймо, що він навіть ініціативний голова. Тоді якого бісиного батька він преться до району? Знову— яка ж то буде ініціатива, коли її не схвалять у районі?

Що-далі, протиріччя складнішають і Гречка, махнувши рукою, прискорює ходу.

Схід уже минувся, як засоромлена дівчина, але району ще не видно. Назустріч летить ніжний і радісний вітерець, обдаючи Гречку приємною вогкістю. Гречка протверезюється, здригує, засовує руку в кешеню й намагає там грубенький вузлик.

Ага! Ось вона зачіпка... Скаже в районі, що приніс страховку, а там можна буде порушити питання і про ремонт школи. Принаймні не так буде соромно.

Він міцно стискує в руці вузлика, прискорює ходу ще і сходить на горбок.

Крізь блідо-рожевий серпанок осіннього ранку Гречка бачить районний центр — лежить під горою, як величезні купи бурштину, або звичайнісіньких гарбузів.

— Три версти, — каже сам собі Гречка й сідає відпочити. Відціль спостерігає, як прокидається район, і коли сонце, лизнувши купи бурштину, чи то пак, гарбузів, підперезує їх блискучим перевеслом, Гречка встає.

Увійшовши до села, Гречка прямує до райвиконкому. Іде без вагання, впевнено, бо знає що сказати, як сказати, за словом до кешені не полізе, а як і подобає зразковому голові, викладе справу, що Остап Вишня у фейлетоні...

Отут дозвольте трішки збочити. Не вважаючи на свою зразковість, Мирон Гречка був уже не такий і універсальний. Мирон Гречка багато де чого не знав, і перше, що його підсадило в районі — була фізкультура.

Ковтунівський голова користи від фізкультури не розумів, і це той факт, що спричинився до досить невітшних наслідків його по-дорожи.

Він уже біля райвиконкому. Крізь відчинені вікна чує жваву розмову, але раніше, ніж зайти до приміщення, зупиняється просто вікна — зібрати до купи розпорошені думки.

Раптом наче з неба злітає якась гарбузоподібна іграшка й затоплює Гречку по скроні так, що він тричі перекидається й розпластується, як викинутий на беріг карась.

А коли підводиться, бачить біля вікна райвиконкомівського секретар — регоче як навіжений.

— Вибачте, — кричить Гречці секретар. — Це я вас футбольним м'ячем торкнув.

— Добре торкнув, — думає Гречка. Відкіля ж ви мене торкнули. Немов би нікого й не було на вулиці, а дивись ти!

Секретар, все ще регочучи, каже, що торкнув Гречку з райвиконкомівського вікна, бо на футболі він вправляється в райвиконкомівський зал, й за ворота йому правлять райвиконкомівські вікна...

— І дуже торкнув? — питає співчуваючи.

— Не так і дуже, а баки забив — відповідає Гречка і в свою чергу питає секретаря — чи голова вже прийшов і чи можна його бачити?

Оцей випадок, власне не випадок, а секретар райвиконкому метким ударом футбольного м'яча, переплутує у Греччиній голові будь-який порядок справ.

Гречка стоїть, як приголомшений, силкується вишикувати свої думки в тому порядку, що приніс із стану, але йде заступник райвиконкомівського голови й вони (думки) розкочуються, як горох.

— А - а - а! — зустрічає Гречку заступник голови. — Пожалуйте, пожалуйте!

Без церемонії бере Гречку під руки й веде до кабінету.

— Сідайте... Розказуйте.

Тут Гречці треба було б почати з страховки, як ото він намислив у степу, але гемонський футбольний м'яч примушує Гречку говорити конкретно.

— Школа, бачите, у нас...

— Я знаю... я знаю,— гордовито й поблажливо кидає заступник голови, мружачи свої великі й чомусь червоні очі.— Ви у нас на першому місці. Цигарку хочете?

— Дякую.

— Так у вас, кажете, школа? Прекрасно, прекрасно. У вас мусить бути школа... У вас мусить бути навіть зразкова школа... Бо де ж ви діватимете свою ініціативу, самодіяльність і т. инш? Хе-хе-хе!

Заступник голови плеше через стіл Гречку по плечі, а той сміливішає й викладає свою справу до кінця.

— Як?— підводиться із стільця заступник голови.— У вас? Школа? Завалюється? Ха-ха-ха. У такого ініціативного голови завалюється школа? Та що ви мелете, чоловіче!

Що він меле? Нічого не меле. У нього завалюється школа й він не меле, а просить допомоги на ремонт, бо...

— Бо що? Бо що?— присікується заступник голови.— Бо у вас ініціативи немає?

— Ні. Ініціатива у нас є, а от грошей у нас немає.

— Ага-а! Грошей? Ха-ха-ха!

Заступник голови райвиконкому знову сідає, встромлює очі в Греччиного каштета й починає ніби глузувати.

— Так, грошей, кажете, на ремонт?

— Ну-да грошей.

— А що ви будете робити тоді, коли ми вам ремонтуватимемо школи?

— Як що?— дивується Гречка.— Головуватимемо!

— А, головуватимете! Ну, тоді головуйте ж...— постукує погрозливо пальцями.— Випускайте на громадський лан свою ініціативу... Розстібуйте самодіяльність...

І раптом.

— Грошей нема. Бюджет замкнули і зайвої копійки за душею. Розуміли?

Незрозумілого тут не було нічого. Все зрозуміло. А тільки з чим він, Гречка, вернеться на село й яку саме відповідь дасть вчителєві Моторному? Хіба повірить Моторний, що район ото так пеклується про школи?

— А мені начхать на Моторного,— каже заступник голови.— У вас один Моторний, а в мене 15 Моторних. Що? Не задоволені з відповіді? Можете скаржитись.

Гречка встає, ніяково топчеться перед столом.

— Ну?

— Та що-ж тут балакати. Раз не допомагаєте,— значить ні про що й балакати. Я бачите думав, що наша ж копійка те ж у районному бюджеті бряжчить. А раз замкнули бюджет— балакати нічого.

Заступник голови на хвилину замислюється.

— Добре. Сьогодні я порушу вашу справу на засіданні президії. Залишайтеся і побачите сами, що я чоловік маленький... Мое діло провід... Розбуркувати ініціативу у вас— ось моя робота. А гроші й таке инше... Цигарку хочете?

Бюрократ! Хіба в такій негайній та важливій справі, можна поводитися отак? У Гречки іншої назви, як бюрократ, такому заступникові не знайшлося й він вирішує обстоювати свою справу на президії сам.

Хороші порядки! Це коли скрізь сидітимуть такі заступники, тоді де ж ота суть, що він учора ще читав про неї в газеті. Де?

Але поставлене в такий спосіб запитання повисає перед Гречкою ще більшим знаком після того, як він пробує обстоювати своє клопотання на президії.

— У поточних справах, — повідомляє заступник голови президію, — є клопотання Ковтунівського голови сільради про допомогу на ремонт школи.

Чотири члени президії скриплять стільцями й дивляться посоловленими від тютюну очима на Гречку.

Заступник голови коротенько розповідає про Греччину справу й питає:

— У кого є запитання?

Члени переглядаються між собою, знизують плечима, показують.

— Дайте слово — підводиться Гречка.

— Підождіть — спиняє його заступник голови, — у мене є запитання. Скільки вашому вчителю років і хто такі його батьки?

Гречка, посміхаючись собі у вуса, каже, що це до справи не стосується й просить клопотання його задовольнити.

— Хто хоче висловитись?

— Дайте — підносить руку довговусий член.

Гречка повертає голову до цього члена й благаюче дивиться йому у вічі. Так, він хоче говорити на Греччину руч. Він обов'язково буде підтримувати Греччине клопотання. Це бачить Гречка по його насуплених бровах, та це видно й з його непривітного голосу.

— Дайте, — повторює довговусий член.

Заступник голови райвиконкому дивиться на довговусого члена з-під лоба, кривиться.

— Підожди. Я хочу висловитись.

Висловлюється, звичайно, проти допомоги, посилаючись на відсутність зайвих коштів у бюджеті й пропонує президії відмовити.

— Немає заперечень?

— Дайте — знову підносить руку довговусий член.

Тут Гречка аж підводиться із стільця, та заступник голови садить його одним поглядом і, спиняючи довговусого члена, каже:

— Підожди. У мене є заперечення. Я заперечую проти остаточного відмовлення й пропоную передати справу на розгляд пленуму.

Президія підносить руки, а довговусий член підходить до заступника голови й каже:

— Та дайте-ж... папіроску!

Тимчасом у селі Ковтунах зовсім несподівано виникає маленьке непорозуміння. Коли вчитель Моторний, обміркувавши добре Греччину пропозицію підперти поки-що стелю дубком, визнає її за слушну, він кличе діда-сторожа. Він стоїть у школі, оглядає стелю й питає діда-сторожа:

— А що ви діду скажете, як підперти стелю дубком. Га?

Дід-сторож теж дбайливо оглядає стелю.

— Буде добре, конешно.

— Добре?

— А добре.

— Тоді шукайте дубка.

Тут дід-сторож замислюється, довго думає, дивиться ще раз на стелю, на Моторного й каже:

— Шукати дубка? Спробуємо, конешно. Воно, як би дубок той ріс ось отут на городі, конешно...

Ділова філософія смішить Моторного, але Моторний не сміється. Моторний знає, що сміятися з діда-сторожа в цей момент не можна. Дід-сторож, коли сідає на свого неспрудкого коника — філософію, треба до неї прислухатися. Те, що каже дід-сторож, а певніше, те, що він хоче сказати, варте великої уваги. Моторний вже трохи знає село Ковтуни. Вже знає, що дідова думка, нічим не відрізняється від думки першого-ліпшого ковтунівця, і відповідно до цього ставиться й до дідової філософії.

— А все-таки діду, га? Дуба, га?

— Та дуба-ж,— мружить дід-сторож очі на стелю. Треба, щоб хтось привіз із лісу дуба.

— Давайте із лісу.

Дід-сторож голосно ськається, крекче й мовчки виходить із школи. Біля порога стоїть дідів ціпок. Дід бере ціпок у руки, дивиться, приставивши до очей долоню, на сонце, ще раз ськається й вирушає на село.

За ворітьми діда-сторожа наздоганяє Моторний.

— І я з вами, діду.

— На село?— зупиняється дід.

— Ну, да.

— По дубок?

— Та вже-ж!

— Хм. Воно, конешно, в гурті й той, і батька той,— ковиряє дід палицею землю. — Тільки я б вам, товаришу вчитель, не радив. Тугий народ, а вашому братові, конешно, з незвички буде лоскотно. Йй-бо. Я б не радив.

Вчитель Моторний замислюється: правду дід-сторож каже. З якої речи справді він вчитель, що його безпосередній обов'язок — вчити дітей, та буде клопотатися кожною дрібницею. Адже для цього є громада? Є! Ну й нехай вона дбає, щоб її дітям не загрожувало каліцтво від стелі. Це як він, Моторний, почне бігати по якісь нікчемні дубки, то що з його залишиться для навчальної справи. Сьогодні по дубок, завтра по гвіздок, позавтрьому ще по щось. Зрештою, тільки те й робитиме, що бігатиме. Ні, нехай вже бігає хтось інший.

— Правду, діду, кажете. Ідьте сами.

Але як тільки дід-сторож повертається йти, Моторний кидається слідом.

— Стривайте! стривайте!

Він знову поринає у вирій своїх думок. Що таке дубок? Дрібниця. Але ця дрібниця дає йому, Моторному, змогу побачити на власні очі, як живуть селяни, як вони господарюють, поговорити з ними. Це ж таке цікаве й корисне для хлопця, що перше потрапив на село. Що він досі бачив, живучи в селі Ковтунах? Він багато разів бачив селян, багато разів говорив з ними, але завжди якось випадково, мимохідь. Сьогодні ж трапляється випадок поговорити з селянами об ділі, правді дрібному, але все-ж таки ділі.

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА.

— Ні, таки, діду, піду й я з вами.

Дід неймовірно дивиться на Моторного, знизує плечима й каже:

— Ходіть, а тільки я б не радив

Ідуть вони мовчки. Біля першого ж двору дід зупиняється, віддикує й стукає палицею об ворота.

— Твій дома? — питає в молодиці, що на стукання вибігає з хати.

— У клуні десь.

Моторний відчиняє ворота й пропускає діда вперед. Дід іде по двір'ям жваво, дбайливо оглядає збіжжя й, підійшовши до клуні, голосно гукає:

— Боже допоможи, Халимоне!

Халимон підводить голову — сидить, капицю до ціпа латає й вдивляється. Потім, не поспішаючи, відкладає на бік ціпильно, втирає на лобі піт і встає.

— Спасибі.

— А чого ми ось з учителем до тебе, не знаєш?

— Скажете.

— Школа падає.

— О! — роззявляє рота Халимон.

— Не падає, а стеля тріснула, — поправляє Моторний.

— Еге, — каже дід. Так ми оце по дубка, щоб підперти.

— Підперти треба. Треба, треба — погоджується Халимон. — Тільки що ж я вам скажу, люди добрі? Сідайте. У мене оце в самого клуня там сіла одним боком. Не бачили? Да. Підперти, аж кричить. Походив я біля неї, подивився — нехай мабуть, думаю, дужче похилиться, тоді вже підпру чимсь... А ви кажете оце й школа — той... похилилася?

— Ну, да, стеля.

— Майстри тепер, я вам скажу, негодящі. Зробив мені оце Горбатий ціпа, так що ж — збив півкопи, а він от бачите!

— А ви б хліб у гурт, та машиною.

— Хе-хе, — крутить головою Халимон. — Так би я й повіз. Хе-хе! Так, кажете, падає?

— Падає.

— Ну, що ж, підпирайте, а я оце думаю — полагоджу ціпа, та може до вечера ще півкопи зіб'ю.

З цими словами Халимон спокійно повертається й іде кудись у куток.

— Халимоне! Чуєш, Халимоне! Так ми ж до тебе по дубок.

— По дубок? — дивується Халимон. Де ж він у мене той дубок?

— Ні. Щоб ти значить поїхав, зрубав у лісі.

Халимон злякано махає рукою й, відступаючи, кліпає в'ями.

Ні! — крутить головою. — Якщо це ви про те, що я взимку привіз був на лати собі, так ви той... Ні, ні! Більше не поїду.

— Для школи-ж!

Хоч і для школи. Покажіть приказ.

Даремно силкується Моторний розбуркати в Халимоні почуття громадського обов'язку. Халимон непохитний, як скеля. Халимон гаряче співчуває, дає дружні поради, але їхати в громадський ліс по дубок, хоч і для такої нагальної справи, відмовляється рішуче.

— Спитайте Ахтанасія, може той. У нього кінь нічого.

Дід з пересердя спльовує, шепоче якусь лайку й сіпає Моторного за полу.

— Ходіть до Ахтанасія.

Ахтанасій, коли до його приходять дід-сторож з учителем, віє на горбку за хатою пашню. Перед ним лежить на розістланих ріднах

пашня. Ахтанасій набирає у сито ще не віяної, піднімає те сито високо над головою і держить посвистуючи. Коли ж вітерець змилюється й пустотливо набігає на Ахтанасієв свист, Ахтанасій починає сипати пашню тоненьким струмком на рядна.

— Добридень.

— Добридень! — дивується Ахтанасій таким гостям. — А що там? Страховка мо'знов? Мо'знов податок якийсь?

— Та ні — каже спокійно дід. — У нас у школі стеля тріснула, так ми до тебе, щоб ти поїхав по дубок.

Ахтанасій мовчки сідає на купу пашні, бере у руки жменю засміченого вівса й починає сипати на купу.

— По дубок, кажете?

— Еге, у ліс.

— Не поїду.

— Чому? У тебе кінь, — кажуть змій.

І кінь у мене змій, і віз у мене добрий, і овес мені, слава богу, вродив...

— Ну, так чого ж?

— А от на дітей у мене урожаю ще не було.

Сказавши це, Ахтанасій займає й зиркає з-під лоба на Моторного, як на чорта.

— Так то. Не поїду. Нікого мені до школи посилати.

Моторний стискає в кулак руку, повертається й мовчки йде до воріт. А за ним іде й дід.

До Герасима Очайдушного дід з учителем ідуть похнюплені. Вчитель Моторний не вірить, щоб на селі не було жодної свідомої людини. Це дід-сторож його навмисне водить по таких дикунах. Але дід-сторож усміхається собі в свою сиву бороду й мовчки завертає на Герасимове подвір'я.

Герасим зустрічає гостей посмішкою. Веде під чепурну хату на призьбу й, припросивши сісти, запобігливо питає:

— Якесь діло?

— Да, діло! — каже Моторний.

Моторний підходить до справи не так просто, як дід-сторож. Спочатку розпитує Герасима, як йому живеться, чи багато вродило, потім натякає про громадські обов'язки й витримує невелику павзу.

— Та живеться так, що й нічого. Податок сплатив уже. Страховку теж, слава богу...

— Ну, а тепер допоможіть і нам, — ловить Моторний Герасима на слові, — стеля у нас у школі тріснула, так нам треба дубка, щоб підперти її. Поїдете?

Герасим мовчки дивиться Моторному в очі, потім, співчуваючи, каже:

— Шкода, шкода! А я як на те коні у степ послав. Коли б знаття...

Дід мовчки підводиться і йде до воріт. А коли Моторний його наздоганяє й починає картати за неввічливість, дід посміхаючись каже:

— Конешно. Поживете — побачите.

На зустріч, збиваючи велику хмару куряви, летять Герасимові огири з повним возом краденого лісу.

У вестібюлі окривиконкому вартовий міліціонер. Обличчя зоре-середжене й трішки гордовите. Ви проходите повз його й думаєте — щасливий чоловік! Але коли ви замислитесь над його ролею —

такого щастя ви б собі не бажали. Справді. Навіщо в окривинкомівському вестібюлі міліціонер? Дверей вам не відчиняє, не вклоняється запобігливо, а між тим його роля тут зводиться якраз до ролі швайцара біля дверей дворянського зібрання.

Спробуйте виправдати подібний міліцейський пост потребою абсолютного спокою й ви побачите, як глибоко помилитися. Чого завгодно, тільки не спокою потребує окривинкомівський вестібюль.

Просто під стіною за великим столом, заваленим купами паперів, сидить товаришка реєстраторша. Вона чорна, як циганка, і темпераментна, як тисяча чортів. Вестібюльний спокій її пригнічує й вона міниться. Силкується читати книжку — не читається. Виймає з шухляди люстерко, зазирає потягується.

— Товаришу, міліціонере!

— Кхе... Кхе...

— Яка година, не знаєте?

— Кхе... Кхе...

І знову убивчий спокій. Але ось починають сходитися службовці. Вестібюль наповнюється гомоном, жартами, недотепними дотепами... Службовці підходять до реєстраторши, засвідчують свої поважання розчерками в реєстраційній книзі й похапливо зникають по канцеляріях. Той же убивчий спокій.

— Товаришу, міліціонере!

— Кхе... Кхе...

— Ви жонатий?

— Кхе... кхе... кхе...

Реєстраторша підходить до великого на півстіни дзеркала, поправляє зачіску й пустотливо зиркає на міліціонера.

— Невже не жонатий?

Міліціонер покашлює, відділяється від стіни, під якою стоїть, і робить кілька кроків вестібюлем.

— А якби да?

— Було б ні.

„Страх удачі не дає“. Міліціонер сміливішає. Підходить до реєстраторши — стоїть перед дзеркалом і каже:

— У вас надзвичайно чорне волосся.

— Невже?

— Так точно... Таке чорне, що аж блищить.

Реєстраторша кокетує, а міліціонер червоніє й відходить до дверей.

— Ну, а ще, що в мене чорне?

Розпалений міліціонер раптом зривається з місця і міцними, як обценки, обіймами обнімає стрункий стан реєстраторши.

— Ах!

— Здрастуйте.

Мирон Гречка перелякано стоїть на дверях і мене в руках вузли.

— Здрастуйте! — каже ще раз.

Йому не відповідають, тоді він піднімається невисокими сходами до вестібюлю.

Куди-ж, у які двері йому йти. Він озирається, як затурканий заєць, шукаючи співчуття у міліціонера, але міліціонер стоїть на посту, як мумія — жоден живчик не кинеться на обличчі, лише зиркають з-під лоба посоловілі очі.

Гречка повертається до реєстраторши — ця сидить до нього кривою спиною й пильно вдивляється в кешенькове люстерко. Гречка дивиться праворуч і бачить земляка, та ще здається й односельця: об-

личчя русяве, круглобороді і сміються таким знайомим сміхом, що Гречка аж радіє.

— А ви чого? — робить крок до земляка, але в ту ж мить чує ззаду:

— Обережніше — розіб'єте дзеркало.

Гречка ніяковіє й претється у перші ж двері.

— Туди не дозволено.

Гречка до других дверей.

— Не можна.

До третіх:

— Там немає нікого.

Нарешті бачучи, що чоловік може або розбити собі лоба, або увійти до якогось кабінету без дозволу, реєстраторша, витискуючи крізь міцно стулені губи слова, питає:

— Вам чого?

— Та мені б... до присідателя, або до голови — виправдується Гречка.

Реєстраторша рвучко висмикує з шухляди папірець й, налагодившись писати, питає:

— Ваше прізвище?

— Гречка.

— Ім'я, по батькові?

— Мирон Миронович.

— Соціальне походження?

Гречці судомать від довгої стоянки ноги й він просить дозволу сісти.

— Можете.

Реєстраторша бере списаний аркуш паперу й біжить теж невисокими сходами на другий поверх. За кілька хвилин повертається й каже Гречці, що дежурний член окрвиконкому його прийме, нехай іде до кабінету й чекає.

Чекати Гречці доводиться недовго. Підійшовши до дверей кабінету, Гречка обпирається спиною об одну дверину, — дверина відчиняється, й Гречка летить навзніч до столу. Коли він влітає, дежурний член схоплюється, хватає зі столу „Бравнінг“ й несамовито кричить.

— Сій!

Але Гречка, навіть за великого бажання, встати не може, й дежурний член окрвиконкому, дивлячись, як Гречка силкується підвестися, регоче на весь кабінет.

— Ну, ну підводьтесь! — каже сідаючи в кріселко.

Гречка підводиться, береться за голову й каже, що він чоловік не дотепний, нехай уже його товариш пробачить.

— Сідайте, сідайте! — заспокоює Гречку дежурний член, а сам дивиться на його так, немов би у Гречки під пахвою не вузлик із харчами, а що найменше півпуда динаміту.

— Що скажете?

— Та що - ж я скажу, товаришу. Школа у мене завалюється, а райвиконком не допомагає.

— Хм... школа?

— Ну, да. Чотирьохрічка.

— Хм... А, знаєте, це погано. Коли школа завалюється — погано. Ініціативи, значить, у вас немає... Так, так! Не заперечуйте, — немає. Кожний голова сіль-ради мусить мати якусь ініціативу. Що? Не заперечуйте. Мусить. А я... Що ж я вам?

— Та вже будь-ласка, що зробите, то зробите — просить, ледь-ледь не плачучи, Гречка.

— Не можу — розводити руками член.

Та Гречка йому не вірить. Він знає, що в окрузі все можуть. В окрузі можуть не тільки наказати районів допомогти, а й утерти носа цілій районній президії, щоб не бюрократилась.

— Зробіть уже ласку! — уклінно просить Гречка.

— Не можу

— Ну, чому там ви не можете?

— Висуванець, розумієте?

— От бачите, а кажете, що не можете!

Дежурний член, розсердившись, б'є себе долонею по колінах і аж нахилиється до Гречки.

— Я ви-су-ва-нець. Моє діло тільки приймати, а задовольняти прохання...

Раптом на столі дзеленчить телефон і дежурний член окрвиконкому бере рурку.

— Я. Що кажете? Зараз приїду.

Він кладе рурку на своє місце, дивиться на годинника й починає швидко збирати до теки папери.

— От що, — каже похапливо Гречці — ви підете до секретаря і... Та ось я йому скажу.

Він натискає пучкою гудзика, і хвилину чекає, знову натискає, нервує.

— Словом... до секретаря, — кидає вже Гречці від дверей і вибігає.

Гречка сидить на стільці й не знає, що йому робити далі. Злякано озирається по кабінеті, мадає нащось стола, простягає руку до телефонної рурки, а коли телефон дзвонить, Гречка з несподіванки шарпається й звалює стільця. На грюк вбігає реєстраторша.

— Я вам покажу кабінет секретаря.

До кабінету секретаря Гречка хоче увійти не постукавши. Він тихенько відхилив двері, простромлює голову й бачить: секретар силкується збити якимсь дерев'яним ножом муху. Ось він замахається і б'є. Муха, очевидно, перелітає на інше місце, бо секретар стрибає на стілець і ляскає ножом по стіні. Проклята муха перелітає на двері. Секретар розгониться і бачить Греччину голову.

— Ви до мене?

— До вас, до вас — вклоняється Гречка й, зиркаючи скося на дерев'яний ніж, розповідає секретареві про свою справу.

Секретар вислухує Гречку уважно, навіть співчуває, а коли Гречка закінчує, натискає пучкою гудзика й собі. За хвилину вбігає реєстраторша, секретар наказує прислати до нього діловода.

— Слухайте, Петровичу! — каже діловодіві, ще не встиг той увійти й схилити на бік голову. Оцей ось товариш клопочеться про школу, так ви його вислухайте й скеруйте.

Діловод вклоняється й каже Гречці йти за ним. Вислухує Гречку вже не в кабінеті, а у великій канцелярії, де торохтіння друкарських машин скидається Гречці на сорокачій спів, і вислухавши, скеровує Гречку до... чорнявої реєстраторші.

— Там уже вас скерують остаточно.

Гречка сходить мовчки вниз до реєстраторши, вислухує ще й від неї попікання за відсутність у нього ініціативи і, одержавши адресу окрнаросвіти, каже:

— Ну, й навіщо тобі дівчино, треба було мене скеровувати до присідателя окрвиконкомівського? Сказала б одразу — йдіть до освіти, і я б не перешкоджав людям.

Реєстраторша усміхається одним кутиком маленького рота.

— Чудак! Порядків не знає. У нас так заведено.

Гречка низиє плечима й просить пробачити. Раз заведено, так він не проти заведеного.

— Прощавайте.

За небагато часу Гречка відшукує наросвіту. Тут йому знову доводиться чекати під дверима, але він уже не обпирається об двері, не заглядає, а терпляче чекає поки хтось нагодиться, щоб спитати — можна турбувати хазяїна, чи ні?

Він хоче зробити це скоро зійшов, але на превеликий жаль констатує, що в коридорі наросвіти немає ані міліціонера, ані реєстраторші.

— Мабуть не вистачило більше — думає Гречка і, задравши голову, читає над дверима, просто яких зупинився, табличку.

— „А-а-архив“. Архив. Гм! Підждемо Архива... Товариша Архива, Гм! Архип, а по-городському, значить, Архив. Підждемо...

Чекає півгодини, годину. Товариш Архив мовчазний і похмурий. Гречка дивиться на двері й думає. Але що там може думати звичайнісінький собі голова сільради під дверима освітянського архіву. Він думає: якби йому швидше достукатись допомоги на ремонт школи й вернутись додому. Гречка вже собі не уявляє, як він може вернутись з порожніми руками. Це був би нечуваний скандал. Це повна втрата авторитету і вічна громадська інвалідність. Правда, Гречка думає про це значно простіше, але яка ріжниця — чи тебе назве хвальком-вчений Моторний, чи візьме на глум всеньке невчене село? Нехай поки що він терпить поразку від канцелярських порядків, аледесь же та мусять бути безпорядки. Не можна, щоб був порядок і не було безпорядків. Відкіля б тоді бралися Моторні? От його поприкають за відсутність ініціативи. Може її у нього й немає. Може взагалі це тільки слово таке спантличиле? Написано ж он над дверима „Архив“, а справді так це звичайнісінький собі Архип...

— А чого ви тут чекаєте?

Гречка кидається й бачить високого згорбленого службовця.

— Та я от до їх, до завідуючого народньою освітою, — показує пучкою на табличку. Та й не знаю чи можна, чи не можна?

— До завідувача вам?

— Еге! Еге!

Службовець веде Гречку довгим коридором і показує зовсім на інші двері.

— Постукайте.

Завідувач окнаросвіти приймає Гречку ввічливо. Розпитує про село Ковтуни, про школу, а коли довідується, що школа розвалюється й треба негайної допомоги на ремонт, безнадійно розводить руками.

— Допомогти нічим не можемо.

Завідувачева відповідь остаточно приголомшує Гречку.

— Як же так? Завалюється ж!

— Треба мати, товаришу, свою ініціативу. Ми не маємо права кустарувати.

Завідувач відкидається на спинку стільця, поправляє пенсне на гакодібному носі й томачить Гречці про обшир наросвітської роботи.

Гречка вислухує все оте, втопивши очі в забруднену підлогу, й розпачливо питає:

— Що ж робити?

— Що робити? Як на мене — вам треба піти до окрвиконкому...

Гречка не витримує, зривається як опечений, б'є долонею по столі й каже:

— А ви підіть ік...

Завідувач роззявляє рота й два золотих зуби спереду пітніють, як на морозі.

Розгонисті й дзвінкі українські шляхи! Вийдеш за село, чи місто — біжать вони уперед і немає їм спину: перетинають міста, села, ліси, ріки. Здається, добіжать до обр'ю — захищається небо від неймовірного вдару і впадуть ниць потамтойбічні.

Миرون Гречка зупиняється серед шляху і, приставивши долоні до очей, дивиться назад. Округа вже давно потонула в якомусь сизому тумані, а шлях до столиці ще довгий. Гречка сідає під нажимом залізничної колії, розправляє натружені ноги й думає:

Ось де колія. Де вона починається й де кінчається? Повз його вже пролетіло кілька поїздів, та все вперед, уперед. Він, Гречка, теж іде вперед... Але чому він іде, а не їде? Невже тому, що Греччин дід боявся самоварного шуму? Що далі Гречка думає, то непролазнішими стають нетри його думок. Нехай він і їде, нехай поки що не їде, але ж він іде не назад, де так сумно й непривітно. Він їтиме вперед, аж поки не дійде свого...

Йому раптом приходить на думку вчитель Моторний. Чорні пасма волосся неслухняно лізуть Моторному на очі, а він їх відкидає помахом голови й дивиться на Гречку. Ні, він не дивиться, а пронизує очима Гречку наскрізь. Як, пак, він каже: — „Завалиться школа, привалить дітей“. Що тоді? Гречка схоплюється, іти далі не вистачає сил.

— Поїду, — каже сам собі і, перемагаючи втому, швидко йде вперед, туди, де бовваніє залізнична станція.

Коли Гречка підходить до станції, чути повістку. Гречка вбігає до приміщення, відшукує касу й стає в невеличкій черзі. Але напевне сам чорт взявся шкодити Гречці. Квитка йому вже не вистачає.

Гречку обхоплює якийсь невимовний сум, та він не здається. Не вистачило квитка на станцію — візьме в поїзді, а таки поїде.

Не роздумуючи довго, Гречка підходить до вагонів, влучає момент, коли провідник ловить гаву, й спритно прослизує у вагон. Тут він відчуває себе трішки ніяково, але краще, ніж на станції біля каси, й лізе на першу вільну полицку.

Поїзд не чуто та боязко рушає, а Гречка набирає повні груди повітря й віддишується. Час від часу звисає головою до вікна подивитись і тоді в груди заходять якісь приємні зашпари, що розливаються по всім тілі, як випита на тще серце чарка горілки.

Легеньке погойдування та шум і перегукування коліс на стиках викликають солодку втому — Гречка від задоволення потягується й починає дрімати.

Раптом у вагоні постає якась метушня. Пасажири гомонять голосніше, рухи жвавішають.

— Ваші квитки... Приготуйте квитки...

Гречка хоче встати, але швидко підводячись, б'ється головою й викликає у пасажирів сміх.

— Ваш квиток?

— Скільки кажете?

— Ваш квиток, повторює, як автомат, високий сухий контролер й простягає руку.

Дурний він чи л'яний? Гречка знизує плечима й питає голосніше:

— Скільки коштує квиток?

Контролер знижує поглядом низенького маснолицького провідника і йде далі. Провідник робить надто суворе обличчя, міряє поглядом Гречку з ніг до голови й владно наказує:

— За мною.

На першій же станції Гречку висаджують, як раба божого, а поїзд мчить вперед, ніби це його жодним чином не торкається.

Упертий Гречка приходить до столиці пішки зі змученими ногами й важкою як камінь головою.

Потрапивши на одну з столичних вулиць, Гречка роззявляє рота й стоїть зачудований і разом приголомшений. Столиця гомонить, метушиться. Від надзвичайного руху Гречці йде обертом голова і він не знає — куди, в який бік йому податись? Всіма напрямками біжать люди, але спитати у когось Гречка не наважується. Важний, як князь (порівняння Греччине), міліціонер підходить до Гречки й увічливо, що Гречці аж ніяково, питає:

— Вам, товаришу, куди саме треба.

Гречка з прикрістю констатує, що він і сам гаразд не знає куди йому треба. Йому треба або до товариша Петровського, або до „Геть неписьменність“. Школа у нього завалюється, так він прийшов клопотати про допомогу на ремонт.

Міліціонер мовчки виймає свисток і свистить так голосно, що Гречка думає — отут йому жаба й цицьки дасть.

— Про... пробачте! — проситься, ловлячи за руку міліціонера. Але міліціонер невблаганий іде вперед.

Швидко з-за рогу виходить другий міліціонер і перший наказує другому показати Гречці шлях до ВУЦВК'у.

Гречка дякує, вклоняється до пояса і йде за цим другим міліціонером.

Міліціонер веде Гречку кілька кварталів, потім зупиняється, показує рукою на широку вулицю праворуч, й каже:

— Вам сюди.

— Куди, куди?

Але міліціонер вже зник. Навколо Гречки клекотить вулиця — він борсається на всі боки й, зрештою, потрапляє на широкий тротуар. Тут людська хвиля несе Гречку, як тріску вперед, і випліскує на широкий майдан — де замість людського голосу чути лише рявкання сирени та глухі автомобільні постріли. Невимовний страх чергується у Гречки з великою цікавістю, — він робить кілька кроків вперед й раптом шарпається назад. Він чує з усіх боків застережливе свистіння — біжить у бік, знову в бік. Повз Гречку вихором пролітають авта, він розгублюється остаточно. Повертає голову назад, але сирена пронизує повітря спереду — відскакує праворуч, відтіля розпачливе свистіння...

Раптом перед Греччиними очима з невеличкої червоненької крапки виростає велетенська гаряча куля і на Гречку падають небеса. Крізь якийсь морок Гречка чує навколо себе гомін і пам'ять фіксує лише дві слова.

— Сволочі, роздавили!

Отут Греччиному рейдові й кінець. Але оповідання я продовжу далі. Я знаю, що читача цікавить ще й доля Ковтунівської школи. Невже, мовляв, таке безпорадне становище, що ніяким способом не можна з нього вийти? Очевидно, ні. Очевидно, є ще в радянської влади „безпорядки“, як їх розуміє Гречка, бо коли він повертається в село живий, здоровий, ми дізнаємось про надто крутий зворот справи.

Крім того, що ми з вами бачили й знаємо, Гречка розповідає ще й про низку моментів, які спіткали Гречку, коли він відлежувався у столичній лікарні.

Очунюються Гречка після катастрофи лише другого дня ранком. Він розплющує очі й бачить біля себе жалібницю. Жалібниця сидить нерухомо й так пильно вдивляється в понівеченого Греччиного кашкета, ніби то не кашкет, а якась діамантова корона. Гречка протирає очі, мацає себе за поперека й на диво почуває, що його роздавило не на всі сто процентів і він може свою справу обстоювати далі. Силкується підвестись хоч на лікоть, але йому болить все тіло, а найпекучіше груди.

— З вами хоче говорити один товариш.

Жалібниця, сказавши це, робить рух до дверей, але Гречка її зупиняє й питає, який такий товариш хоче з ним говорити і в якій такий негайній справі?

Жалібниця, того не знає — чоловік чекає вже давно й Гречці треба його послухати.

За хвилину до палати, справді, заходить високий, кремезний, задимлений, як десять сажотрусів, чоловік. Товсті чорні вуса звисають униз і надають виразові суворого вигляду. Від шкіряної куртки тхне нафтою й залізом.

— Як себе почуваєте? — питає задимлений чоловік і сідає на кінчик блискучої табуретки.

— Дякую.

Гречка чхає.

— На здоров'я.

І кремезний, задимлений чоловік починає розпитувати Гречку, в якій справі Гречка приїхав до столиці? Гречка розповідає чоловікові про свою справу, питає, чи не зіпсував бува він автомобіля, перегордивши йому шлях своєю особою, і коли зіпсував, просить пробачити, це з ним уперше, вдруге він стерегтиметься.

Чоловік вислухує Гречку похнюпившись, а як Гречка кінчає, тоді чоловік підводиться й каже:

— Ог що... Це добре... Я до вас зайду ще ввечері й ми поговоримо докладніше.

Ввечері приходять веселий, балакучіший, цікавиться Греччиним здоров'ям і, довідавшись від жалібниці, що Гречка за день буде почувати себе краще, сповіщає Гречці новинку.

— Ваша справа на мазі.

— Як?

— Чоловік сідає, як і вранці на блискучу табуретку, але присувається до Гречки ближче:

— Турбуватися вам більше не доведеться. Сьогодні послано до округи телеграму, щоб до вашого села виїхав негайно окружний інструктор і з'ясував розмір допомоги на школу.

З цими словами чоловік міцно стискує Гречці руку й виходить.

Слухачі — кілька селян та шкільний сторож, що нагодився на цей час до сільради, слухають Греччине оповідання, як якусь неймовірну казку.

— Так ремонтувати школу, конешно, будемо? — питає сторож. Решта слухачів селян сміється з діда — сторожа й кожний кричить йому на вухо:

— Будемо, діду, будемо!

Дід сьє, каже, що йому після цього не хочеться й помирати, а Гречка вже ходить по сільраді й дбайливим хазяйським оком оглядає кожний куточок, кожну щілинку...

— Да-а — каже хтось із гурту, — діло добре зробив... От тільки місток там...

— Що місток? Гойдається? — питає голова.

— Протрюх. А дівора із школи на перервах бігає туди

Хе-хе! Місток дрібниця — каже Гречка. — Школа головна. Ось приїде структор, спитає...

Але замість „структора“ до сільради вбігає схвильований Моторний й знесилено падає на лаву.

— Що таке? — кидаються до нього присутні.

Моторний підводиться й, безнадійно махаючи рукою, каже, що стеля вже впала.

Стеля?

— Стеля та й одна стіна.

Гречка, а за ним і решта селян, стрімголов вибігають із сільради й біжать до школи.

— А як же... діти? — питає Гречка, втопивши очі в купи глини та дерева.

— Діти на дворі.

З надвору чути якийсь незвичайний дитячий вереск. Гречка вибігає на двір і бачить, як дівора колошиться біля мосту, витягаючи з річки якогось чоловіка.

Гречка біжить туди й, прибігши, роззявляє рота.

— Хто ти такий? — питає потопельника.

Той підводиться на лікоть і ледве чутно промовляє.

— Я... інструктор з округи. В шкільній справі до вас.

Гречка з несподіванки відступає назад і, приставивши пальця до лоба, багатозначно каже:

— Слава богу, що завалилася школа. Якби не діти — пропав би був структор...

У відповідь хтось кашляє, а інструктор болізно всміхається й питає:

— Де моя тека!

Харків

Лютий — Березень 1928 року

В. РУНІН

ШЛЯХОМ БУДЬОННОГО

Яри, могили, вітряки...
Тут йшли будьоновців полки.
І знов починаються дзвони,
Щось з дзвоном за возом біжить.
І знову регочеться коник,
Вітаючи нас із межі.

В оркестрі дорожніх сумнівів
Є — заклик, є — подих віків.
Десь тонко виконують ниви
Мотиви далеких батьків.

Як курява вранці курила
Хто в полі? — татари, царі?
Як вило, шуміло й горіло
Під тяжкі плачі матерів.

Як верби там десь по дорозі
Чужинцям вклонялись що дня.
Як гірко котилися сльози
Що милий не спинить коня.

Не ті починаються дзвони
І вітер співає не так.
Вже сонце прапор червоний
Розкинуло скрізь на жита.

Звучать мені інші промови —
Не коник регоче з межі,
Десь гримають важко підкови
Щоб більше ніхто не тужив.

Яри, могили, вітряки...
Тут йшли будьоновців полки.

А. ТУРЧИНСЬКА

РЕСПУБЛІКА

У вечір зоряний, як на листках весна,
І лебедем пливе у даль дорога,
Я бачу ти ідеш одна, одна,
Сама на цілий світ, незломна, строга.
А навкруги вовки і гавкання собак,
Часи кривавляться в огні на сході,
І ти самотня, мов морський маяк,
Незломна бурі, вітру, непогоді.
В очах спромінених сліди журби, жалю,
І знаю я, що в серці — туга.
О, не один ще вік обвуглиться в огню,
Поки знайдеш ти брата друга.

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

СОЛІДНЕ ПІДПРИЄМСТВО

З небіжчиком Местиком сидів я на лавочці в парку на Карловім майдані.

Местик, власник блошинного цирку, був у дуже меланхолійному настрою, а це тому, що він переконався, що вже йому більше не пощастить видресирувати бліх. Оце недавно зазнав він, власне не він, а його блошинний цирк, катастрофи. Якийсь панок на підпитку під впливом уїдливої ідеї, що то є шахрайство, вдерся до будки і, не пересвідчившись в правдивості, палицею розбив коробку з цирком. Муштровані блохи опинилися на свободі і з них було знято неприємну повинність тягати за собою малі мікроскопічні папірові візки... Знищено було й віконця зі шкляною чачавичкою. На дні коробки залишився розчавучений труп блошинного самця, першорядного актора, що був душею цирку. Местик іменував його ніжно — Франтик. Ідентичність актора було встановлено за допомогою збільшуючого шкла і пізнано його по тому, що в нього не було ноги однієї, що власне є секретом самого цирку. Таким акторам звичайно відривають ноги, щоб вони не скакали занадто і не порушували гармонії походу блошинного цирку.

Біля трупа цього актора залишилися всього на всього одна однісінька блоха з перебитими ногами і перекинутим візком, що в нього вона була запряжена.

— Мав надію — зітхнув Местик — що мені пощастить її вилікувати, але нічого з того не вийшло. Пепінка безнадійно конала. Кінець кінцем мусів її задавити.

І Местик почав розповідати про кохання Пепітки до Франтика і про те, як дивувалися малі блохи, коли Франтик танцював.

— Ніколи вже за своє життя — розповідав Местик — я не зустріну більше таких інтелігентних створінь. Нинішні блошинне покоління вже zdeгенерувало. Блохи стали дурними й ні до чого не здібними. Може бути, що у нас з'явиться нова блошинна раса. Оце недавно купив я у двірника староміського притулку — повну пляшку бліх, але жодна не придалася. Були в мене також блохи й з пансіону „Щаслива родина“, й з пансіону „Елішки Красногорської“ ¹⁾, й з арештанського будинку для підлітків, і з військових казарем; так само мав блохи з ломбарду, з кількох готелів, з університету, з вищої дівчачої школи, з „Продуктивного союзу“ і з Емазького монастиря — і всі, як одна, були нікудисьними. Були між ними, правда, дві — три, яких ще так сьак можна було б назвати здатними до чогось, але вони були ледащо. Не вабила їх кар'єра. Повтікали всі, хоча на них чекала світла й велика слава. Нове, молодше покоління вже ніколи не піднесеться ані до Франтика,

¹⁾ Чеська письменниця — недавно померла.

ані до Пелінки. Якість цих останніх не можна змалювати в коротких словах, з них доводиться лише дивуватися та шанувати їх.

І ми знову впали в меланхолію. Перед нашими очима виринали малюнки з нашої тріумфальної подорожі з блошинним циркум по Чехах, по Мораві, з нашого короткого заїзду до Угорщини, відкіля нас викинули угорські жандарі, що вбачали в блошинному цирку заінспіровану панслав'янську пропаганду.

А на Мораві ставало нам на перешкоді духівництво. Розповів мені про це один піп, коли я пішов запрохувати його на сеанс нашого блошинного цирку. «Я не можу — сказав він — рекомендувати своїм парафіянам ваше підприємство, бо дресировка бліх перечить людській природі: в середньовікових монастирях, як пише Анзельм, блохи, кусаючи вночі манахів і не даючи їм спати, тим самим звертали їхню увагу, щоб не розлежувалися, а вдень і вночі славословили бога».

— Ви, виходить, вважаєте бліх за вгодних богів? — створинь — сказав я. В такому разі я можу вас переконати, що в нашому цирку ви знайдете нападків тих бліх, що кусали Ісусака у Віфліємському хліві.

Після такої розмови я з ним посварився і набоксував йому шию. Проте, ми все ж таки мусіли відтіля від'їхати зі своїм циркум в гори, бо цей піп настроїв проти нас цілий край аж до Валахії.

Оці наші спогади перервав Местик: «Якщо чоловік терпеливий та спритний, то він за всяку ціну мусить подолати людську глупоту. Треба лише хитро-мудро за все братися. Не в тому справа, що чоловік намалює качку, а в тому, що коли він це й зробить, то щоб переконав, що це не качка, а, скажемо, ягуар... Коли не пощастить на одному підприємстві, пощастить на другому, третьому...»

— Люди — осли — розводив філософію він далі, — чим більше глупоти або безглуздя, тим більше людей платить гроші, щоб і їм подивитися на це. Треба лише нових несподіванок для них. Що міркуєте з приводу цього?

— Думаю — сказав я, мало є таких, що самостійно можуть мислити. Хто має свій власний погляд на речі, той не йде звичайно дивитись. До нашого цирку ходили переважно ті, які вірили, що вони неодмінно побачуть все, що ми їм пообіцяли показати. Пам'ятаєте того нашого кажана, що ми його спіймали, а потім виставляли, як летючу ящірку з Австралії? І кожний платив п'ятака лише, щоб побачити. Або пам'ятаєте, як товпилися біля нашої будки люди за квитками, щоб поглянути на молодого удава, що задавив англійського віце-короля Індії. А був це найзвичайніший вужака. А чи пригадуєте також, скільки було людей, як Йоська Ванек з Кошар робив нам з себе орангутанга з острова Борнео?

— То справді був пройдисвіт! — зауважив Местик — якби я був за нього. Перед останнім сеансом він жадав від нас 20 корон, бо не бажав більше робити оранг-утанга за 15 корон на наших харчах. А виробляв принаймні цей хлоп добрячі гроші за ласощі та фрукти, що йому кидали люди до клітки. Він приховував все це в кутку, а коли ввечері ми замикали будку, то він продавав все це бакалійниці напроти Тому власне я й не бажав набавляти йому. Це його допекло і він в середині сеансу почав співати «Ой у полі три доріжки різно». Ото скінчилася паніка Після цього нам заборонили циркувати у Таборі. Краще нам повелось з мумією англійського короля Ричарда III. А була це всього насьогоднішнього бараняча шкіра. На цьому нас спіймали аж через пів року. Тоді ви хороше промовляли над тією ба-

ранячою шкірою. „Тут ви бачите представника найбільшого й найжакливішого звіря, що будь-коли сидів на королівському троні. Цей король був страшенним кровопивцею, і це його кровопивство зробило з нього отаку марюку, якої лякався навіть Шекспір. Одя корслівська потвора тепер висушена і ми дозволяємо собі продемонструвати її перед вельми шановним громадянством у вигляді мумії-консерва...“

— Пізніше у нас сконфіскував Ричарда III повітовий комісар — зазначив я.

— Але з цього прикладу можна бачити — резюмував далі Местик — що на світі все можливе. Я готовий на що завгодно з вами битись об заклад, що більше половини населення земної кулі живе зі всілякого шахрайства. Все залежить від того, щоб вигадати щось нового і потім показувати його громадянству. Створити для нього невеличку несподіванку, довести його до такого божевілля, щоб кожний глядач сам робив нам рекламу. Показувати йому щось таке...

— Зачекайте з цим „показувати щось таке“ — сказав я, копіруючи палицею пісок, — нащо оце „щось“. Будемо більш поступовими. Розумієте мене? Нічого громадянству не показувати.

— Та хоч камінець якийсь — благаюче озвався Местик, все життя я щось показував.

Ані камінця — відповів я рішуче — це глупство. Стара школа. Кажу ж вам, що громадянству нічого не показуватимемо. І в цьому якраз і буде ота несподіванка. Кажете „хоч камінець“, як це звичайно роблять, мовляв, „цей камінець походить з Марса. Громадянство потім відходить під вражінням, що принаймні воно щось бачило. Отже жадної несподіванки тут немає. А взагалі воно нічого не побачить, то от тоді воно й справді буде здивованим від несподіванки. Ось дивіться.

Я креслив палицею по піску: „Наша будка буде круглою, просторою, без вікон, без щілин у стрісі. Мусить бути там повна темрява. Будуть там два входи, обидва завішені порт'єрами. Один вхід спереду, куди громадянство входить, а другий буде виходом. Цей буде ззаду. Величезні написи: „Найбільша несподіванка на світі. Все життя пам'ятатимете цю несподіванку Вступ лише для чоловіків дорослих. Жінок та дітей не пускаємо. Жовніри платять половину“. Громадянство впускатимуть по одному між короткими перервами. Я на дворі закликаю і за касира. Ви в середині будки у п'ятні. Як тільки хтось входить, ви одразу ж хапаєте його за штани і за комір і миттю, без усяких, викидаєте через другий вхід геть. Квитки дешеві, приступні усім і ви побачите, що ніхто потім не шкодуватиме. Ручусь вам, що люди завжди мають бажання чимсь напакостити один одному, а тому самі робитимуть нам рекламу, під'южуючи, щоб і інші йшли й так само подивилися. Мовляв, величезна несподіванка, надзвичайна — йдіть, подивіться. Наше підприємство, отже, буде основане на психологічній засаді“.

Местик хвилинку вагався, проте — не через якийсь там принцип організації нового „розважливого підприємства“, а через те, що бажав його відразу ж якось удосконалити.

— Чи не було б краще — сказав він через хвилинку — при цій нагоді протягти кожного ще й нагаєм по спині. Була б ще більша несподіванка.

Підприємство це цілком солідне. Нікому нічого не обіцяємо, чого б справді не могли виконати. Обіцяємо лише несподіванку і свого слова повнотою додержуємо. Ніхто нам не посміє сказати, що ми шахраї.

Наше солідне підприємство користувалося величезною увагою. Розташувалися ми насамперед у Вонешові, де були для цього цілком сприятливі умови: військо, цікаве громадянство. Замовив я в друкарні плакати, що відповідали написам на нашій будці.

ПІКАНТНО!!!

Лише для дорослих чоловіків!!!

ВЕЛИЧЕЗНА НЕСПОДІВАНКА???

Протягом усього життя згадуватимете про наше підприємство!?

НІЯКОГО ШАХРАЙСТВА! ЗА СОЛІДНІСТЬ РУЧИМОСЯ!

Дешевизна квитків — 20 гелерів, плакати, загадковість таємничої пікантної несподіванки для дорослих чоловіків — принадили до нашої будки силу дорослих мужів — цивільних та військових. Серед натовпу можна було бачити також і 16-літніх підлітків. Вони були здатні й на те, щоб на моє запитання про вік — відповісти сорок або п'ятдесят років, аби лише їх пустили.

Почали ми о 6-й годині. Першим пішов товстий пан, що чекав тут вже цілу годину лише для того, щоб блискавкою пролетіти через нашу будку й опинитися знову на свіжому повітрі вже на другім боці.

Я чув як він казав громадянству: „Знаменито, чудово, йдіть подивіться“.

Я не помилюся в психології юрби. Викинуті самі робили нам велику рекламу. Через сильні руки Местика за півтори години пройшло кілька сот дорослих чоловіків. Дехто давався двічі, а той тричі, викидати їх за комір і знову вертали до будки й попадалися у жилаві руи Местика. У всіх на обличчі помітно було радість і вдовolenня. Спостерігав і таке, що чимало випробованих приводило й своїх знайомих, від щирого серця бажаючи й їм „величезної несподіванки“.

Але куди не може чорт, то відрядить туди повітового комісара. Прийшов після півнавоїсьмої. „Маєте дозвіл?“ — запитав у мене біля входу. „Прошу ласкаво до середини“ відповів я. В п'ятій будки між повітовим комісаром та Местиком виникла коротка боротьба. Повітовий комісар, свідомий свого урядового стану, дуже оборонявся від „величезної несподіванки“, але кінець-кінцем вилетів і він заднім ходом до веселого натовпу.

Потім прийшли жандарі, запечатали будку, а нас було віддано під суд за образу урядової особи і злочин публічного насильства.

— Доки я житиму на світі не закладатиму солідних підприємств — сказав мені Местик, коли ми роздягалися на нарах в арештанській: Від нинішнього дня житиму лише з шахрайства.

З чеської перекл. Б. Гризько.

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

СЕРЕД ПРИЯТЕЛІВ

Тільки-но домовласникові Турному стало відомим, що в Празі перебуває пан Плетанек та що він вже у п'ятьох своїх знайомих позичив по 20 корон, то пан Турний негайно ж повернув додому й гарячково почав готуватися зустрічати гостя.

Не йшов, а біг він додому, щоб бути раніше, ніж прибуде ота велика вода. Насамперед він позамикав усі свої кімнати. Потім він позичив собі у двірника старий чубук та купив гіпсову люльку. Розпаливши на кухні вогонь, він обкурив її на ньому та вимазав ще трохи ваксою, щоб чорнішою була. Далі підломив чубука та обгорнув його папером на тім місці й обв'язав мотузкою. Усе це ще добре забруднив. Кінець-кінцем люлька виглядала так, немов би вона відбула усі шведські походи.

Недокурки з цигарок пан Турний звичайно лишав для двірника й складав їх в табашницю за вікном. Тепер же він понапихав ними усі кишені свого старого піджака, що в ньому він звичайно працював на городі, а тепер одяг його, свій же добрий костюм замкнув у сусідній кімнаті. Гаманець, де він про око залишив децищу дрібних грошей, щось біля корони, він недбало кинув на кухню.

Потім крейдюю написав на чорній дошці біля дверей: „борги — за вугілля 2 корони 40 гелерів, різникові 12 корон 50 гелерів, крамареві за нафту 24 гелери“.

Улаштувавши все це, він пішов ще раз до двірника і попередив його, що за якийсь час шукатиме його один пан. Отже, боронь боже, щоб він казав: „так, прошу, пан домовласник дома“. Най іменує його просто „пан Турний“, а для ока най навіть скаже, що він уже не власник цього будинку і взагалі ніякого будинку не має.

Повернувши назад до кухні, він відсапався і, погланувши на свої готування, спокійно всімхнувся. Тепер уже хай приходять.

А він і справді прийшов. Увійшов до хати такий невеселий, і пан Турний відразу ж зауважив, що латка на його лікті тільки от нашита і просто на матерію... Де-не-де ця латка відставлена і з-під неї виглядає хороший, зовсім неподертий лікоть піджака.

— Так ось бачиш—сказав пан Плетанек—як довго ми не бачилися. Ти вже й домовласником за цей час зробився, а що до мене, то ліпше й не говорити—життя показало свої пазури.

Пан Турний аж підскочив. „Я щось маю. Та вже загалом нічого не маю. Будинок мій продали“.

Пан Плетанек усміхнувся. „Ну-ну! Проте, мабуть, ще не такі погано. От я маю біду. Мушу знову переселятися до Праги, власне меблі вже в дорозі. Влетить це мені корон в 300. Така напасть мене спіткала. Коли б я почав тобі розповідати, то ти й віри мені не йняв би“.

— Якраз вже час—подумав пан Турний—продемонструвати мою люльку.

— Що це за люльку ти маєш, прошу тебе— скрикнув пан Плетанек, коли побачив оту потвору. Адаже ж колись ти мав такі гарні люльки.

— Мав, правду кажеш, що мав— зітхнув пан Турний. Але минулося, мусів усе попродаати... Гей, гей хлопче, часи змінилися. Ані доброго чубука не можу собі придбати. Чи не маєш ти з собою нагодою тютюну.

Плетанек знову всміхнувся. „Я й тютюн. Я вже не пам'ятаю, коли й курих. Тай з чого, тай за що? Де б, я питаю, дістав на це грошей, де, питаю я“.

— Я тобі, мій друже, цю люльку позичив би, та занадто смердить вона. Нема за що купити собі нового чубука. Справив його оце так, як бачиш, а оцю гіпсовку маю вже більше року. Поглянь, яка чорна. Відкрий лише отой гаманець. Що там побачиш. 45 крейцерів. І це все моє майно. З цим я маю прожити місяць— два місяці.

— Атож. Людина не може собі навіть уявити— заплакав пан Плетанек— таке собаче життя. Хоча б мав на револьвер, так знав би що робити— або порішу з собою, або з тими 12 коронами почну нове життя. Дітей одягну, нагодою їх.

— У тебе є діти?

— Довга історія розповідати. Четверо, п'яте в дорозі, на шостім мати вмерла. Хвороба влетіла в гріш. Оце тепер саме найстарший хлопець має пухлину між шлунком та горлянкою. Сама операція коштуватиме 120 корон. Але де я їх візьму, щоб врятувати життя юнацьке. Хоча б були приятелі, камради. Принаймні ми з тобою були такими сердешними...

— Дозволиш, я собі наб'ю люльку— перескочив йому пан Турний і почав шукати по кишенях недокурків. Знайшовши кілька, він довго розминав їх для люльки. Це з пошти— зазначив він, там завжди найдовші знаходжу. Так само і біля німецького театру.

Пан Плетанек знову зітхнув. Ти хоча маєш час на це, але що я, що я— батько дев'ятох дітей! Як почали вони плодитися, так вже й не переставали. А чи можеш як слід доглядати дітей. Чому власне оце я повертаю тепер до Праги. А тому, що один мій хлопчина через необережність своєю підпалив сусідову клуню. Маю тепер платити 800 корон. Так я оце прийшов до тебе, як до свого старого приятеля...

— Пробач— сказав пан Турний але я забув за одну річ.

Він підійшов до чорної дошки, зняв її і, бачучи, що пан Плетанек за ним стежить, написав крейдою „боргую крамареві за сірники 2 гелери“.

— Веду оце тут свою бухгалтерію. Чимало вже назбиралося. Не знаю чим і платитиму.

Тут почувся стук у двері й до кухні зайшов листоноша з грішми.

— Пан домовласник Турний— проголосив він. Будь ласка підпишіть отут!

І тимчасом, як він підписував тремтливою рукою, що надісланий йому фабрикою маргарина у Лібні дивидент в сумі 470 корон одержав повнотою, листоноша викладав на стіл гроші двадцятикороновими банкнотами.

Коли ж відійшов листоноша, пан Турний подивився на пана Плетанека і, махнувши рукою, закричав:

— Бери з цих грошей скільки хочеш, ти дурисвіте— і голосно заривав.

ЯРОСЛАВ ЗАЙФЕРТ

СТАРЕ БОЙОВИЩЕ

Сонце обертає тінню річей
і крила вітру крихкі вітраки ламають...
Ми в землі блазнів, так ходи, затанцюймо —
раз або двічі.

* * *

Що ж? Чи на цвинтарі личить нам танцювати
по-між життям і смертю?
О, чому ні, кохана моя танцюристко
у землі блазнів...

* * *

Піхотинець маленький у землю пахучу закопався —
з рушниці в нього — хрест по-над головою...
У касці своїй, нехай засне він в-останнє,
а-гов! добраніч.

* * *

Королі стрімголов падають з тронів, що хитаються...
і лжепророки зводять ізнов голоси —
Мовляв, у жерлах гармат — кубла собі позивають птахи...
а птахи — ген відлетіли...

* * *

По-під склепіння вежі падає тінь коня
за свого царя чи його примару...
І мертві усі вороги, мертві всі друзі...
ми усі мертві...

* * *

Ох, це країна блазнів, хто ж у ній паном?
гей, надзвичайні маски! Починаймо вже карнавал!
У газових масках ми не загинемо —
в хмарах отруї.

* * *

Сонце обертає тінню річей...
мерцями земля вагітна...
Вже лопається... Так ходи, затанцюймо —
довкола.

* * *

Ніч. Ранок. У млі ледве дніє
смертним серпанком сповиті всі сплять...
Це плащ орлекінів, земля, земля — розкидана шахівниця —
оце Європа.

Переклав Ант. Павлюк.

ЯРОСЛАВ ЗАЙФЕРТ

КОЛИСКОВА

Між стін обдертих низько стеля хилиться...
дитину мати колисає...
блідая лямпа по-над них звисає, —
мов ясний янгол в небо зноситься,
та змахом крил
нічну тьму лякає.
Сюди й туди —
колиску матір все гойдає...
і в матері
все повні очі сліз —
мов кришталюми на дитину дивиться,
та як колісочка люляється
вона співає:

* * *

— Ти тут спокійно так лежиш і спиш,
хлопчино любий, —
і доки в небі зорі сятимуть далеко
матуся колісатиме тебе,
а саме в оцей час, по-між високими оселями
по майданах, по-під палацами
блукають люде, руки ломлючи,
вертаючись до-дому з праці
і батько ось-ось-ось прийде...

* * *

Ти так спокійно тут лежиш і спиш,
дитинко любя,
усміхаючися й не гадаєш
чому ті бідарі так нарікають,
чом кусень хліба люде людям
чи відмовляють, з рук деруть
чи не дають.
Батько ось-ось прийде.

* * *

Аж дня одного й сам —
підеш ти від порогу цього
у світ —
не буде болю вже і голоду не буде

з сумного світу
стане бідним рай...
з долонь твоїх кришки
збиратимуть пташки, —
а що ні горя більше вже,
а ні суворости, біди життя не буде
з лісів і з гір позбігаються сарни, кози
до міста в наші вулиці, та люде
і будуть майдани веселі,
і прапори із вікон кожної оселі —
у вітрі соняшнім
та затріпочуть, —
що люде
брата брат
одно: ще більш любити хочуть...

* * *

Ти так спокійно тут лежиш і спиш —
за дбайливими, за руками, за дверима...
Спи, дрімай,
щоб і не чув, —
як з чиста-ясна
з під вікон пісня-буря, така красна...
під вікнами всі бідарі за нею
взяти світ підуть —
і батька твого з ними путь,
над ними прапор —
жар і кров червоні
озвуться стріли, світом дим —
і хтось впаде —
на скронях кров застигне,
трупі захолянуть...
Замовкла мати —
пісня тихше, тихше...
за вечером і ніч, схиляється і колиса — колише...
вслухається — не дише...
Заблимали, як зорі, — лихтарі...
Колиска з боку на бік хилиться
і мати колисає, дивиться,
мамуня стиха так співа
тра - ла, тра - ла - ла - ла, тра - ла - ла - ла, тра - ла.

Переклав Антін Павлюк.